

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії**

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 20__ р.

« ____ » _____ 20__ р.

**ІСТОРИОГРАФІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА КРИВОРІЗЬКІ**

Кваліфікаційна робота студентки
групи ІІІ-м-16
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Латипової Аліни Анатоліївни
Керівник: к.і.н., доцент Печеніна Н.А.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

Кривий Ріг – 2021

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Латипова Аліна Анатоліївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Аліна Латипова

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА.....	7
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1 Історіографія та джерельна база	7
1.2. Методи дослідження	16
Висновки до розділу 1.....	20
Розділ 2	21
АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА КРИВОРІЖЖІ.....	21
У ДРУГІЙ ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.....	21
2. 1. Археологічні дослідження першої половини ХІХ століття в працях краєзнавців	21
2.2.Археологічна діяльність Олександра Поля в світлі історичних досліджень..	28
2.3. Археологічні дослідження Криворіжжя в працях В.Гошкевича та В.Смочинського.....	35
Висновки до розділу 2.....	41
РОЗДІЛ 3	42
АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА КРИВОРІЖЖІ У ДРУГІЙ ПОЛ. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИВОРІЗЬКОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ	42
3.1. Археологічні розкопки в 1954-1984.	42
3.2. Археологічні розкопки в 1985-1995	62
3.3. Археологічні розкопки в 2001 – 2016.....	68
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	79

ВСТУП

Актуальність теми. Криворіжжя є доволі багатою місцевістю на археологічні знахідки, адже ще з давніх часів на теренах нашого міста мешкали носії різних культур, завдяки яким землі Кривого Рогу стали своєрідним стиком культури кочових народів. Історія заселення міста починається ще за часів палеоліту, продовжується до часів раннього середньовіччя, тому тут виявлена дуже велика кількість курганів, які містять багато археологічного матеріалу.

Довгий час на Криворіжжі взагалі не проводилося ніяких археологічних досліджень. Серед перших повідомлень про пам'ятки археології на Криворіжжі зустрічаємо перекази і легенди, що записувалися фольклористами уже в першій половині XIX ст. В цей час починається збір матеріалів про населення та опис місцевості, в якій вони проживають. Початок археологічних досліджень нашого краю поклав Олександр Поль, який в 60-х роках XIX століття почав проводити щорічні розкопки, наймаючи робочу силу за власний кошт. Звісно, вони мали аматорський характер, проте дуже важливі для дослідження історії Кривого Рогу. Кваліфіковані археологічні дослідження починаються вже в другій половині XX століття з приїздом до міста археолога Лариси Петрівни Крилової. Систематичні дослідження продовжуються і надалі. За період роботи археологічного загону, а вподальшому – Криворізької археологічної експедиції під керівництвом О.О. Мельника, під час обстеження території Криворіжжя було виявлено 450 курганів, 30 поселень, 3 могильники, що належали різним історичним спільнотам, які населяли дану місцевість у минулому.

Проте історія археологічних досліджень Криворіжжя ще не стала предметом спеціального вивчення. Деякі проблеми теми були висвітлені в працях О.Поля, В.Гошкевича, Д.Яворницького, Б.Гракова, Л.Крилової, А.Матроса, О.Мельника, В.Тітова, І.Шевченка та ін. Але автори фрагментарно, лише частково, виходячи із завдань своїх досліджень, розкрили окремі аспекти цієї багатогранної теми.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в тому, щоб на основі опрацювання наявних джерел і здобутків історіографії комплексно охарактеризувати та систематизувати археологічні дослідження Криворіжжя.

Поставлена мета передбачає вирішення **дослідницьких завдань**:

- охарактеризувати ступінь наукової розробки проблеми у вітчизняній історіографії; систематизувати та класифікувати джерельну базу дослідження;
- визначити та обґрунтувати теоретико-методологічну базу дослідження;
- проаналізувати праці краєзнавців щодо археологічних досліджень Кривого Рогу в XIX – на поч. XX ст.;
- опрацювати звіти про результати археологічних досліджень Криворізького історико-краєзнавчого музею в 2 пол. XX – XXI ст..

Об'єктом дослідження виступають археологічні розвідки на Криворіжжі.

Предмет дослідження – історіографія археологічних досліджень на Криворіжжі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX – XXI ст., що обумовлено часом проведення археологічних досліджень

Географічні межі окреслені територією Кривого Рогу з початку XIX – першої половини XXI століття.

Методологічна основа роботи базується на загальних принципах історизму, об'єктивності, системності та всебічності. На основі зазначених принципів був використаний комплекс методів, що сприяли досягненню наукової мети нашої роботи. Увесь комплекс методів представлений загальнонауковими (історичний, логічний, методи аналізу, синтезу), спеціально-історичними (джерелознавчі та історіографічні методи) та конкретно-історичними методами (історико-порівняльний), а також групи методів вивчення змісту медіа-комунікацій та джерелознавчого аналізу періодичної преси; дискурс-аналіз та контент-аналіз.

Наукова новизна результатів кваліфікаційної роботи полягає у наступному:

1. Систематизовано праці краєзнавців щодо археологічних досліджень Кривого Рогу в XIX – на поч. XX ст..

2. Охарактеризовано звіти про результати археологічних досліджень Криворізького історико-краєзнавчого музею в 2 пол. XX – XXI ст..

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати роботи можуть бути використані при підготовці як узагальнюючих праць з археологічних досліджень Криворіжжя, так і при підготовці спецкурів для студентів спеціальності «Історія».

Апробація результатів дослідження проводилася на Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації», м. Переяслав (30 липня 2021 р.) та на VII Історико-краєзнавчих читаннях «Криворіжжя: погляд у минуле...» (м. Кривий Ріг, 15 квітня 2021 р.)

Публікації за результатами дослідження:

Криворіжжя в археологічних дослідженнях XIX – XX ст.. Матеріали міжнародної наукової конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації», м. Переяслав. – 2021. – №73. – С. 33–35.

Археологічні дослідження другої половини XIX – початку XX ст. *Криворіжжя: погляд у минуле...: матеріали VII Історико-краєзнавчих читань* ред. кол.: Н.А. Печеніна (голова); А.О. Дробот; Р.П. Шляхтич; В.А. Фінічева (упорядник). Кривий Ріг, 2021. С.11-15.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг магістерської роботи складає 84 сторінок, з яких 78 сторінки – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія та джерельна база

Теоретичні засади дослідження знайшли своє обґрунтування в роботах А. Болебруха, І. Колесник, Я. Калакури, Л. Зашкільняка. Зокрема, доктор історичних наук А. Болебрух у статті «Історіографія в дисциплінарній структурі історичної науки» наводить історію розвитку історіографічної науки від першої половини ХІХ століття продовжуючи впливами подій 1920 -1930х років, Другою світовою війною, післявоєнною добою, 70-80х років, завершаючи 90-тими роками і приходить до висновку, що не можна погодитись з фактичною ліквідацією історіографії як історії історичної науки [1, с.56].

І. Колесник у своїй праці зазначає, що «термін «історіографія» має широкий спектр значень: він охоплює і сферу історичного знання про предмет суто історії, і сферу історіографічного знання про саме історичне знання та його інститути. Це створює труднощі в чіткому структуруванні історіографічної галузі знань, що відображається, в першу чергу, в змісті та назвах навчальних дисциплін. Багатозначність терміна поширюється й на поняття «українська історіографія», під яким розуміють одночасно: 1) сукупність літератури з проблем історії України; 2) процес виникнення і розвитку історичної науки в Україні; 3) наукову дисципліну, яка вивчає стан і розвиток історичної науки в Україні [35, с.67].

У своєму дослідженні ми також використовували дві статті українського науковця Я.С. Калакури – «Українська історіографія: Курс лекцій» в якій йдеться про доволі стислі записи лекцій з української історіографії, які науковець писав для студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З'ясовується поняття предмета і завдання української історіографії, її джерела та місце в структурі історичної науки, обґрунтовується наукова періодизація зародження і розвитку знань з історії України. В першу чергу йдеться про характеристику витоків і особливості розвитку української історичної думки, і її

розвиток у різні періоди української історії починаючи з княжої доби і до часів незалежної України. Також, особливий акцент ставиться на внесок в українську історичну науку не тільки доробки наших вітчизняних істориків, а й дослідників української діаспори. Також показується розвиток української історіографії у загальному розвитку європейської історіографії [32, с.45]. Друга його праця має назву «Українська історіографія: теоретико-методичні засади та основні етапи розвитку», в якій йдеться про категорії та поняття української історіографії, також про методичний інструментарій, викладення сучасних підходів періодизації української історичної думки, еволюції уявлень і знань з історичної науки. Також в статті йдеться про компоненти історіографічного інструментарію – методологічних принципів, принципів історизму, системності, всебічності, наступності, методи історіографічного аналізу, синтезу, системно-структурного і проблемного підходу, логічний, історико-ситуаційний, порівняльний, історико-хронологічний, біографічний, ретроспективний, а також такі методи як – класифікації, типологізації, наукометрії, періодизації [31, с.98-99].

Останньою працею у нашій історіографічній ланці стала стаття Леоніда Зашкільняка «Замітки про сучасну українську історіографію» де автор намагається дати оцінку сучасному стану української історіографії. При цьому аналізі науковець вдається в історію розвитку української історіографії з початку ХХ століття і проводить паралелі взаємозв'язку тогочасних подій на стан розвитку сучасної вітчизняної історіографії і приходять до висновку, що сучасна українська історіографія через важкі події які заважали їй розвиватися повинна наздоганяти розвиток світової історіографії, і що головною задачею постає відсторонення від російських і польських схем історичного процесу [5, с.34].

Тепер ми переходимо до іншого блоку нашої літератури, яка допомогла нам визначити методологію та методи наукового дослідження, без розуміння яких наша праця не може бути виконана на належному рівні.

Праця «Основи методології та організації наукових досліджень» доктора філософських наук, професора А. Є. Конверського є навчальним посібником в якому розкриті теоретичні засади методології наукових досліджень, а також

вміщенні рекомендації щодо втілення окремих видів наукових, дисертаційних та навчально-дослідницьких робіт. Також там відмічається роль науки і наукових досліджень у нашому сьогоденні, також автор торкається питань технологій виконання студентами і молодими науковцями досліджень і при цьому детально надаючи характеристику окремим видам кваліфікаційних робіт студентів, а також наводить основні вимоги та правила написання і захисту. Також містяться розділи де йдеться про структуру, зміст, і форми науково дослідницьких робіт, підготовці нових кадрів, а також методика написання різних видів науково-дослідницьких робіт [34, с.205].

Наступна нами використана праця – «Методологічні принципи історіографічного синтезу: антропологічний контекст і гносеологічні орієнтири» Олександра Кіяна, в якій йдеться про основу сучасних методологічних підходів, розгляд принципів історіографічного аналізу й синтезу які сприяють формуванню розвитку вітчизняної історичної науки. Також автор детально наводить історію розвитку української історичної думки починаючи за початку ХІХ століття [33, с. 251].

Нами був використаний у дослідженні також посібник С.Е. Важинського і Т.І. Щербака «Методика та організація наукових досліджень», в якому йдеться про основні питання методики та організації наукової діяльності, також в роботі розкриваються ключові поняття, особливості планування, структуру, принципи, методи, технології теоретичних та експериментальних досліджень. Особлива увага приділяється системному підходу який висвітлюється як напрям наукового пізнання і соціальної практики. Також тут достатньо широко викладені вимоги до написання та захисту магістерських та кваліфікаційних робіт [2, с. 37].

Тема археологічного дослідження Кривого Рогу та Криворіжжя представлена, насамперед, краєзнавчими розвідками та матеріалами з Криворізького історико-краєзнавчого музею, звітами археологічних експедицій, які оброблені науковцями.

Достатньо великий масив літератури з проблеми нашого дослідження складається з статей по археології рідного краю і відкриває його криворізький

археолог Олександр Олександрович Мельник, співробітник Криворізького історико-краєзнавчого музею. На нашу думку, даний дослідник заслуговує окремої уваги, тому наведемо невеликий біографічний опис Олександра Олександровича, який закінчив Криворізький гірничорудний інститут, Республіканські курси підвищення кваліфікації археологів(1980-1983, Київ). Починаючи з 1978 року активно бере участь у археологічних розкопках, також є автором восьми книг з історії Криворіжжя, а саме: «Історична енциклопедія Криворіжжя» (тт. 1-3), «Криворізькому залізорудному басейну – 125», «Голод», «Криворізька міська рада в 1920-1942 роках», «Криворожье: в пламени войны(1941-1945)», «Населені місця Криворіжжя(1750-1925)». Також десять книг написано у співавторстві: «Історичний фольклор Криворіжжя», «Кургани Криворіжжя», «Криворіжжя в 1932-1933 роках», ямна культура середньої течії Інгульця№, «Документи з історії Криворіжжя» (випуски 1-3), «Криворізькій міськраді 95», «Про літочислення Кривого Рогу». А також багато статей які були також корисні нам у роботі.

Книга О.О. Мельника і В.В. Стецюка «Родовід. З глибини тисячоліть. Сармати» є першою книгою з серії видання «Криворіжжя за 2000 років» висвітлює проблему історіографії походження слов'ян, археологічних культур, які перебували на території нашого міста до нової ери та історією сарматів, що населяли Північне Причорномор'я, а також й Криворізьку місцевість, на рубежі нової ери. В книзі також багато додаткового матеріалу який представлений у вигляді цитування античних джерел, карт, таблиць та хронологія історії України [42].

В наступній книзі О.О. Мельника і І.О. Стеблини «Кургани Криворіжжя» представлені матеріали розкопок, які були проведені у Криворізькому та Широківському районах Дніпропетровської області в 1964-2010 роках. Кургани належать до періоду від пізнього палеоліту до середньовіччя. Основна маса поховань доби бронзи, також детально описана конструкція курганних насипів, поховальних споруд і різноманітний інвентар, який був під час досліджень [43].

«Нариси з історії Криворіжжя з найдавніших часів до 1800 року» О.О. Мельника і І.О. Стеблини містять в собі історію Криворіжжя, побудовану на археологічних і архівних матеріалах, з епохи палеоліту до 1800 року. Книга відтворює картину заселення Інгулецько-Саксаганських степів, починаючи від середнього палеоліту до часу повторного освоєння наших земель запорожцями в XVI-XVIII століттях. В цій праці особливо цінним є матеріали про час виникнення Кривого Рогу, а саме, дані археологічних пошукових робіт, писемних і бібліографічних джерел, маловідомі картографічні матеріали. Всі ці матеріали дають змогу сказати про майже 300-літню історію Кривого Рогу [45].

Книга «Святелища Криворіжжя» О.О. Мельника присвячена спробам дати повний аналіз світогляду давнього населення Криворіжжя в III тисячоліття до нашої ери. Реконструкції духовної культури сприяли результати археологічних досліджень курганів у регіоні. Автор спирається на ведичну літературу, країн Європи і Азії, щоб на їх базі висунути свою версію як виглядали святилища і як проводилися обряди [46].

Наступна змістовна праця О.О. Мельника «Кто мы?» є оглядом історичних подій, племен і народів, які мешкали на території, де знаходиться зараз Кривий Ріг, це здійснюється по матеріалам археологічних розкопок які проводилися в період з 1866 по 2002 рік на Криворіжжі [44].

В праці «Темные века» О.О. Мельник торкається проблеми походження племен антів та склавинів, спираючись на інформацію археологічних розвідок [48].

Стаття «Черняховская культура» висвітлює інформацію одного з значних соціально-економічних та етнокультурних утворень східної Європи першої половини I тисячоліття н. е. В ній також зазначається про шість поселень і могильник даної культури на території Криворіжжя і подальший їх детальний опис [49].

В статті «Святелища Криворіжжя та спроба їх інтерпретації» О.О. Мельник зазначає, що за десятки років на Криворіжжі досліджено більше ніж 130 курганів

різних епох, тому в цій праці він намагається широко описати археологічні дослідження святилищ Криворіжжя та надати їм інтерпретацію [46].

Олександр Олександрович Мельник у статті «Скелька» більш детально розглядає поселення черняхівської культури, яке знаходиться поблизу селища Христофорівка на правому березі річки Боковенька, яке було відкрито на початку 50х років XX століття, краєзнавцем Горбом – вчителем історії місцевої школи [47]. У статті «Анти(ранні слов'яни)» Олександр Олександрович розглядає землеробство та тваринництво племен антів [41].

Монографія «Ямна культура середньої течії Інгульця» О.О. Мельника та І.О. Стеблини присвячена аналізу пам'яток ямної культури середнього Інгульця(Криворіжжя) та спробі їх соціологічної інтерпретації. Велику увагу приділено обряду та інвентарю в контексті поховального ритуалу. Детально розглянуто захоронення з особливостями в обряді, ритуальний інвентар, прикраси, виробничий інвентар, речі з металу, інсигнії влади тощо [48].

Наступним дослідником, працями якого ми досить активно користувалися, є Стеблина Ірина Олександрівна, старший науковий співробітник Криворізького історико-краєзнавчого музею. Також наведемо короткий біографічний опис: у 1986 році закінчила історичний факультет Дніпропетровського національного університету. Бере участь в археологічних розкопках з 1982 року. Автор таких книг: «Листи з експедиції», «Криворіжжя, календар пам'ятних дат і подій на 2016 рік», редактор «Історичної енциклопедії Криворіжжя»(тт. 2,3), «Кривой Рог в откритках, фотографіях, документах» (2010 р), «Криворожье: в пламени войны: (1941-1945)». «Населені місця (Криворіжжя (1250-1925))». Співавтор книг «Кургани Криворіжжя», «Криворіжжя в 1932-1933 роках», «Ямна культура середньої течії Інгульця», «Документи з історії Криворіжжя» (випуски 1-3), «Про літочислення Кривого Рогу».

В статті І.О. Стеблини «Використання кам'яної сировини Криворіжжя в давні часи» йдеться про геолого-петрографічне дослідження місцевих археологічних матеріалів починаючи від дослідження О.М. Поля й подальше його вивчення, це дало змогу прийти до висновку про те, що на Криворіжжі за доби

бронзи існувала гірнична справа, і для виготовлення сокирок, розтиральників, товкачів, матриць для бронзових виробів, а також плит для кам'яних ящиків, кромлехів, закладок і стел використовували місцеву сировину: амфіболіти, діабазу, кварцити, аспідні сланці, метапісковики нижньої та середньої світи криворізької серії порід [51].

Стаття «Краєзнавчі розвідки (до вісімдесятиріччя з дня народження Археолога Людмили Петрівни Крилової-Єлінової)» висвітлює професійний шлях Людмили Петрівни та розглядає експедицією Крилової в ході якої було розкопано сорок один курган, розташований в основному в південній частині міста (біля селищ Рахманівка, Широке, сіл Войкове, Катеринівка та інших), і досліджено триста вісім поховань [52].

Стаття І.О. Стеблини «На Батьківщині археолога (до 125-річчя і дня народження А.В. Добровольського)» йдеться про сина Віктора Васильовича Добровольського Аркадія, який став відомим українським археологом другої половини ХХ ст.. Як свідчать документи, дворянин Аркадій Вікторович Добровольський володів ста дев'яноста трьома десятинами землі в Широківській волості Херсонської губернії [53], на яких неодноразово проводились розкопки.

«Внесок Людмили Петрівни Крилової-Єлінової в археологічні дослідження на Криворіжжі» І.О. Стеблини аналізує життєвий шлях Лариси Петрівни Крилової-Єлінової та її археологічну діяльність у Кривому Розі [51].

Книга В.І. Костенка «Сармати у Нижньому Подніпров'ї» розповідає про археологічні пам'ятки сарматських племен, що мешкали у Нижньому Подніпров'ї в перші віки ери. Дослідженню підлягали погребальні комплекси могильника. На основі типологічного методу обробки речового матеріалу виділені хронологічні групи поховань, що послужили основою для побудування історичних висновків. Хронологічно вони співпадають з часами існування «царства» сарматських царів, періодом боротьби Ольвійського поліса з кочовиками-сарматами [37].

В колективній монографії І.Ф. Ковалевої, З.П. Мариної, В.А. Ромашка, Д.Л. Тесленка та ін. «Кургани енеолита-бронзи в криворожском течении Ингульца» вперше публікуються матеріали, одержані експедицією лабораторії

археології Придніпров'я ДНУ під час дослідження 7 курганів на правому березі р. Інгулець. У праці подано характеристику поховальних комплексів та інвентарю, визначена їх культурна належність, хронологія та місце у системі старожитностей Степової України [27].

Доволі широкий масив літератури використано нами при роботі над археологічною спадщиною Олександра Миколайовича Поля. Першою серед них варто назвати працю доктора історичних наук Ігоря Кочергіна «Поль: мрії, справи, спадщина» в якій в різних аспектах показана біографія О.М. Поля, особливо важлива для нас частина про Олександра Миколайовича, як археолога-аматора, де зазначається його роль в історії Кривого Рогу [36].

Одним із дослідників життя О.М. Поля є В.П. Платонов, який присвятив йому дві праці: «Трудно быть первым» - документально-художня оповідь, що відкриває нові сторінки життя Криворізького колумба, і «Человек-легенда» - праця, яка є повністю біографічною книжкою Олександра Миколайовича в різних аспектах його життя [38].

Магістерське дослідження Ігоря Шевченка (випускника історичного факультету КДПУ, магістра Миколаївського національного університету) «Історія археологічних досліджень на Криворіжжі» присвячена розвитку археологічних досліджень на Криворіжжі. В ній автором висвітлені короткі характеристики археологічних культур, які були знайдені археологами у різні часи. Також, в праці висвітлюється повний обсяг пам'яток краю, розкриті питання сучасного стану пам'ятокоохоронної та музейної справи на Криворіжжі, а також подані загальні бібліографічні характеристики дослідників-археологів [55].

Вивчення джерельної бази, яка знаходиться в фондах, насамперед, Криворізького історико-краєзнавчого музею, дало нам змогу більш досконало вивчити питання археологічних досліджень Криворіжжя в різні історичні періоди. При написанні роботи ми користувалися звітами з археологічних розкопок, зокрема, звіт Костянтина Горба з роботи історичного гуртка Христофорівської школи в археологічних розвідках Боковенських поселень за 1954 рік [3]; Звіт про археологічні розкопки в селі Рахманівка за 1964 рік [5]; Звіт про археологічні

розкопки в селі Широке за 1965 рік [7]; Звіт про археологічні розкопки ДІМ біля села Рахманівка за 1966 рік [8]; Звіт про археологічні розкопки кургану «Войкове» за 1968 рік [9]; Звіт про археологічні розкопки «Хареної Могили» за 1977 рік [10]; Звіт про археологічні розкопки в селі Валове за 1978 рік [11]; Звіт про археологічні розкопки «Зеленхоз» за 1979 рік [12]; Звіт про археологічні розкопки за 1984 рік [13]; Звіт про археологічні розкопки за 1983 рік [14]; Звіт про археологічні розкопки за КМК за 1982 рік [15]; Звіт про археологічні розкопки за 1984 рік; Звіт про археологічні розкопки за 1985 [16]; Звіт про археологічні розкопки за 1986 рік [17]; Звіт про археологічні розкопки за 1988 рік [18]; Звіт про археологічні розкопки за 1994 рік [19]; Звіт про археологічні розкопки за 1995 рік [20].

Крім того, використані опубліковані джерела щодо діяльності О.М.Поля - перший том VI археологічного з'їзду в Одесі [56, с. 62]. У восьмому томі «Записок Одесского общества истории и древности» поміщені дві статті О.М. Поля – це «Мишурин Ріг», де він детально дослідив аспекти пов'язані з поселенням: походження назви, перших поселень людей на місцевості та його історію у різні часи, за основу взявши різноманітні джерела [56, с.434-438] та «Археологічні пошуки» [57, с.439-442].

Цікава інформація стосовно колекції Поля міститься на сторінках щомісячного журналу «Киевская старина (октябрь 1893), де викладений стислий опис колекції зібраний Олександром Миколайовичем [58].

До питання каталогу колекцій, особливо цінним джерелом є каталог, зіставлений К. Мельник. Цей каталог став єдиним упорядкованим свідченням змісту колекції Олександра Миколайовича.

У роботі нами також було використано видання Управління Єкатеринославської залізної дороги – «По Екатеринославской железной дороге» [39].

Дуже цінним для нас була книга В.І. Гошкевича «Клады и древности Херсонской губернии» яка нам дала світла на археологічні розкопки Криворіжжя

на початку XX століття Гошкевича, тому що в цей період саме він проводив розкопки «Царевої могили» [4].

Не менш важивим для нас була стаття І. Фабріціуса «Царева могила» де він описав на основі документів, щоденника та звітів з розкопок Гошкевича і надав єдину і цільну картину етапів розкопок, території та опис знахідок [54].

В цілому, увесь джерельний комплекс роботи репрезентований опублікованими джерелами, є репрезентативним і достатнім для вирішення всього діапазону дослідницьких завдань роботи.

1.2. Методи дослідження

Кожне історичне або просто наукове дослідження не можна виконати без чіткої побудови теоретичної та практичної діяльності або простіше, без методології. Дослідження, якщо воно дійсно має на меті відповідати науковому зразку, повинно мати певні закономірності, що не даватиме ніяких сумнівів у його ґрунтовності і професіоналізмі.

Почнемо з розкриття поняття методу – це спосіб для досягнення мети, він з'єднує суб'єктивні і об'єктивні аспекти пізнання, ми визначаємо його об'єктивним так як може відображати дійсність і всі взаємозв'язки, але метод є і суб'єктивним, адже ним користується дослідник та наділяє його своїми особливостями. Методи бувають загальні, які діють у різних науках і підходять до кожного з етапу; загальнонаукові, що підходять для різних наук; часткові для деяких і спеціальні які приналежні тільки для окремої науки зі своєю специфікою [2, с.56-57].

Історіографія також використовує наукову методологію і має власні теоретичні основи і термінологічний апарат. Сучасна методологія будується на загальній теорії пізнання та здобутках досвіду дослідника, а також виступає синтезом теорії і практики наукового дослідження [31 с.99-100].

Ми вважаємо за потрібне розглянути основні методологічні принципи, які принципи характеризуються науковим осмисленням правил пізнання, дотримуючись яких можна отримати гарантії якісного вивчення того чи іншого

процесу. Це принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності. Дотримання хоча б цих принципів зберігає дослідника від помилок і прорахунків і всі вони вийшли з дуже довго досвіду роботи дослідників. Принцип історизму вимагає від історіографа послідовного дотримання історичного підходу до зародження і розвитку історичної думки. Пізнати багато виникаючих один за одним процесів можна лише на основі системного підходу. Також загальним правилом історіографії є принцип об'єктивності, що вимагає точних та обдуманих оцінок [34, с.47]. Наступний компонент методологічного інструментарію складається з основних дослідницьких методів, одні з них методи історіографічного аналізу, синтезу, структурного підходу, логічний порівняльний метод, а також метод періодизації, класифікації [31, с.106].

У сучасній науці все більше починає зростати роль методології та методів дослідження. Метод визначає специфіку наукової діяльності. Виступає він сукупністю правил, способів, норм пізнання, прийомів і є системою приписів, принципів, що орієнтують суб'єкта вирішувати конкретну задачу, досягати результату у своїй сфері діяльності. Саме метод визначає необхідність і місце де треба застосувати індукції, дедукцію, аналіз, синтез, моделювання, порівняння тощо [34, с.29].

Власне з цього виходить поняття «методологія» - це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Дане поняття має два значення: 1) система певних правил, принципів, операцій, яка застосовується в окремій сфері діяльності; 2) вчення про дану систему, загальна теорія методу. Кожне наукове дослідження повинне враховувати вимоги загальної методології, а от конкретна методологія ґрунтується на законах конкретних наук і особливостях пізнання окремих явищ, все це пов'язано з принципами і законами конкретних наук з своїми спеціальними методами дослідження [34, с.30].

В методології можна виділити декілька різних функцій, які вона використовує в науковому дослідженні і з яких найважливішим є координуюча, інтегруюча та евристична. Людська діяльність є многогранною тому і розмаїття

спектрів методів досить широке, тому вони можуть бути класифіковані за різними критеріями: методи природничих і гуманітарних наук; якісні і кількісні методи. Тому на сьогодні склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно з якою методи наукового пізнання можуть бути поділені на такі основні групи: філософські методи; загальнонаукові методи; часткові методи наук [34, с.34].

Загальнонаукові методи можна поділити на три рівні: методи емпіричного дослідження; методи теоретичного пізнання; загальнологічні методи і прийоми дослідження. За думкою А.Конверського, методи емпіричного дослідження складаються з таких компонентів: 1) спостереження – цілеспрямоване вивчення предметів, спирається на відчуття та уявленнях. Під час цього методу знання отримуються не лише з зовнішньої сторони об'єкту пізнання але й суттєві його властивості; 2) експеримент – цілеспрямоване і активне втручання у хід процесу, також відповідні зміни або відтворення у спеціальних умовах в яких процес можна контролювати. Наявні стадії експерименту – це планування, будова, контроль та опрацювання отриманих результатів. В цьому методі є дві функції, що пов'язані між собою, дослідна перевірка гіпотез і теорій, а також формування нових концепцій. В цьому методі один чинник впливає на інший і вони відіграють вагомую роль у науковому дослідженні; 3) порівняння – пізнавальна операція, що лежить в основі умовиводів щодо спільності або відмінності об'єктів. Завдяки порівнянню виявляються якісні та кількісні характеристики предметів. Сенс порівняння окреслюється тільки тоді, коли воно наявне у сукупності схожих предметів, що утворюють певний клас, тому це дає основу логічному прийому як аналогія і є характерним для порівняльно-історичного методу, за допомогою якого завдяки порівнянню виявляється загальне і особливе в історичних явищах; 4) опис – пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів дослідження завдяки певних системних позначень, що застосовуються в науці; 5) вимірювання – сукупність дій, які виконуються за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірювальної величини [34, с.35].

До методів теоретичного пізнання входять формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод і сходження від абсолютного до

конкретного. Діалектика процесу пізнання полягає в протиріччі між обмеженістю наших знань і необмеженою складністю об'єктивним змістом людського Знання – це ідеальне відтворення у мовній формі узагальнених уявлень про закономірні зв'язки об'єктивного світу. Функціями знання є узагальнення розрізнених уявлень про закономірності природи, суспільства і мислення та зберігання в узагальнених уявленнях усього того, що може бути передано в якості основи для практичних дій. Противагою знання є помилкова думка, яка дає неправильне, ілюзорне відображення світу. Ознака об'єктивної істини – це її конкретність, яка означає, що об'єкт варто розглядати в тих умовах місця і часу, в тих зв'язках і відношеннях, за яких він виник, існує та розвивається [2, с.57].

Останньою групою методів є загальнологічні методи та прийоми дослідження це – аналіз, синтез, ідеалізація, абстрагування, узагальнення, дедукція, індукція, системний підхід, моделювання та статистичні методи.

Аналіз є поділом об'єкта на певні частини з метою їх окремого вивчення, має такі види: механічний поділ, визначення динамічного складу, виявлення форм окремих елементів в одне ціле, виявлення причин явищ, визначення рівня знання та його структури [34, с.40].

Системотворчим чинником історіографічних досліджень є теоретизація історико-наукового пізнання. Теоретичні засоби дослідження дають змогу визначити гносеологічну природу історіографії як науки, окреслити її місце та функцію в системі інших дисциплін. Одним з найістотніших критеріїв історіографічного аналізу є характеристика принципів дослідження, які реалізуються через систему історичного мислення. На думку більшості теоретиків історії історичної науки, саме зміна історичного мислення і є домінантною рушійною силою процесу історичного пізнання взагалі. Розбіжність полягає лише кон'струкції самої категорії «історичне мислення», яке дає різну змістовну інтерпретацію. За визначенням І. Колесник, стиль історичного мислення – «це тривала сукупність соціально-психологічних настанов, теоретико-методологічних принципів та аксіологічних орієнтирів, який має різні прояви в проміжок кожної певної епохи» [33, с.250-251].

Синтезом являється реальні та розумові частин предмета, що складаються в одне ціле. На сьогодні аналіз і синтез взаємодоповнюють один одного з практичним аналізом та синтезом зі своєю практикою експериментів [34, с.41]. Тому з позицій внутрішньої логіки історіографії, найбільш доцільним ідходом для синтезу видається сцієнтистський (науковий) принцип вивчення минулого історичної епохи, спрямований на з'ясування механізмів виникнення й зміни історичних ідей та концепцій. Згідно з сцієнтизмом, усі види історіографічних досліджень досконалі лише тією мірою, якою вони копіюють науку й перебувають у прямій залежності від рівня історичних знань, історичної теорії та методів дослідження. Окрім того, історіографічний сцієнтизм має бути безпосередньо пов'язаним із загальними проблемами історії як науки. Простежуючи шляхи розвитку історичного пізнання, він уможлиблює з'ясувати рушійні сили прогресу [34, с.43].

Абстрагування є процесом мисленевого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, одночасно виділяючи властивості якими цікавиться дослідник. Ідеалізація є мисленевою процедурою, що поєднувала утворення ідеалізованих об'єктів, що є нездійсненим. У процесі ідеалізації реальні властивості предмета відсовуються на другий план, а на першому ті ознаки які є нездійсненими. В кінці ми отримуємо ідеалізований об'єкт який відрізняється від реального [34, с.44].

Отже, нами висвітлено безпосередньо всі види методів, які можна застосовувати у написанні наукової роботи і які були застосовані нами при написанні роботи

Висновки до розділу 1

Отже, опрацювавши джерела та літературу, можемо зробити певні висновки. Нами було розглянуто поняття терміну історіографії, яке ми розкрили спираючись на праці дослідників з даної теми. Тема історіографії археологічних досліджень на Криворіжжі є доволі актуальною для нашого краю, адже Кривий Ріг місто багате на археологічні пам'ятки тому загальна історія розкопок повинна

бути впорядкована та освітлена. Ми охарактеризували основні праці краєзнавцев, що стали основою нашого дослідження.

Основою джерельної бази стали фонди, насамперед, Криворізького історико-краєзнавчого музею, зокрема, звіти з археологічних розкопок. В цілому, увесь джерельний комплекс роботи репрезентований опублікованими джерелами, є репрезентативним і достатнім для вирішення всього діапазону дослідницьких завдань роботи.

Методологічну основу дослідження склали спеціальні історичні та традиційні загальнонаукові принципи, серед яких принципи багатовекторності, всебічності, об'єктивності, історизму, системності, науковості, доступності, що дозволяють об'єктивно підійти до вирішення кола поставлених завдань. Для об'єктивного висвітлення проблеми у дослідженні було використано як загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, динамічний, описовий, структурно-системний, логічний), так і спеціально-наукові методи дослідження (історико-системний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, статистичний, бібліометричний), кожен з яких має свої межі застосування.

Розділ 2

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА КРИВОРІЖЖІ

У ДРУГІЙ ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

2. 1. Археологічні дослідження першої половини ХІХ століття в працях краєзнавців

Криворіжжя є доволі багатою місцевістю на археологічні знахідки, адже ще з давніх часів на теренах нашого міст мешкали носії різних культур, завдяки яким землі Кривого Рогу стали своєрідним стиком культури кочових народів. Перш ніж ми розпочнемо огляд археологічних розвідок першої половини ХІХ століття, вважаємо за потрібне надати короткий історичний опис краю.

За свідченням криворізького археолога О. О. Мельника, Криворіжжя було заселено з найдавніших часів первісного суспільства, знахідки вказують, що

перші жителі з'явилися тут ще в період середнього палеоліту(100-40 тис. років тому), тип тогочасної людини був неандерталець, який передував типу сучасної людини. В період пізнього палеоліту(40-10 тис. років тому) на Криворіжжі виникли більш сприятливі умови для життя, первісна людина осідає в цій місцевості на доволі тривалий час, на стоянках будуються суспільні житла наземного типу, одну з таких стоянок було досліджено у 60-х роках ХІХ століття Олександром Полем (в районі залізничної станції Мудрьона на березі р. Саксагань) [42, с. 17].

У наступному перехідному етапі мезоліті (10 – 8 тис. років тому) було знайдено стріли та інші крем'яні знаряддя із невеликих геометричних пластин-мікролітів, характерні для кінця VI тис. до н. е., було знайдено на єдиній відомій стоянці цього періоду біля 5-го мікрорайону Зарічний(лівий берег р. Саксагань) [42, с. 18]. Невеликі фрагменти найдавнішої кераміки часів неоліту (6 – 3 тис. р. до н. е.) знайдені на початку 70-х рр. на березі стариці Саксагань поблизу с. Веселі Терни, також були знайдені фрагменти під час обстеження узбережжя Кресівського водосховища неподалік 5-го мікрорайону Зарічний [42, с. 19].

В епоху енеоліту (4 – 3 тис р. до н. е.) північ Криворіжжя заселяють племена під назвою новоданилівські, найбільш цікаві поховання було досліджено поблизу селища Рибасове, які супроводжувалися різноманітними виробами з міді [42, с.19]. В південній частині криворізької провінції (Широківський район ПГЗК) в цей час проживає інша група скотарів, пам'ятки яких у вигляді поховань з кістяками, орієнтованими у східному напрямку, з цими племенами пов'язана поява в нашому краю кромлехів(на думку вчених давні святилища-обсерваторії) [42, с. 20].

Епоха бронзи (друга пол. III – поч. I тис. до н.е.) окреслюється декількома археологічними культурами. Кемі-обинська культура III – I тис. до н. е.) на Криворіжжі виявляється в цікавих пам'ятках які зроблені зі старанно підігнаних плит вапняку кам'яні гробниці, внутрішня поверхня яких розписана червоною вохрою в різноманітні геометричні орнаменти [42, с. 20]. Наступна культура – ямна (сер. III – поч. II тис. до н.е.) залишки поселень якої, поки що не відкрито, в

цьому випадку основним джерелом інформації про життєвий устрій цих племен є численні поховання в ямах з заокругленими кутами і перекритими кам'яними плитами або дерев'яними плахами, археологічний матеріал поховань свідчить про характерні особливості побуту, господарства та складною системою культу [42, с. 21]. Інша культура – катакомбна(перша пол. II тис. до н.е.) для поховань якої характерні складні поховальні споруди – катакомби, що мають вхідну яму, лаз або коридор (дромос) і камеру з напівсферичним склепінням, різноманітний доброякісний та майстерно декорований інвентар засвідчує високий рівень розвитку т спеціалізації ремесел. Особливу увагу привертають кам'яні амфіболітові сокири з високохудожнім різбленим орнаментом, які були, очевидно, невід'ємним атрибутом найвищої влади вождів або жреців, на території України знайдено всього 12 таких сокирок, і 5 із них найбільш високохудожнього виготовлення – на Криворіжжі, крім того, в криворізьких катакомбних похованнях виявлено ще 8 неорнаментованих сокирок [42, с. 22]. Культура багатоваликової кераміки(XVII-XV ст. до н.е.) характерна прийомом орнаментациі посуду. Особливості архіологічних знахідок на території нашого краю – поховальний обряд з тілопокладенням під невисоким курганним насипами, рідше – ґрунтових могилах; поховальний інвентар: кераміка, кістяні пряжки, кістки тварин, бронзові ножі та намистини [42, с. 23.]. Остання культура – Сабатинівська яка представлена на Криворіжжі численними поселеннями (16) та похованнями (38), а також скарбом ливарних форм з с. Новоселівки у господарстві сабатинівців значну роль відігравало землеробство, розвинуте скотарство, в якому переважала загалом велика рогата худоба [42, с. 25].

Епоху раннього залізного віку представляють три етноси – кіммерійці, скіфи та сармати. Отже, розглянемо залишки окремо кожного. Кіммерійці(перша пол. IX – VII ст. до н. е.) були першим народом, що проживав на території Кривого Рогу, про них ми дізнаємося з праць Гомера, Геродота, Страбона. Основні пам'ятки, що залишили кіммерійці у наших степах, це впускні поховання в більш ранні кургани (12) та випадкові речові знахідки. Поховальні споруди – ґрунтові могили прямокутної або овальної форми, подібної. Небіжчики лежать на спині

головою на захід. Речовий комплекс: глечики та кубки, бляхи, двокільчасті вудила, наконечники списів, точильні камені. Також в одному з кіммерійських поховань знайдено великий глек з фігурним зливом і канельованою поверхнею, виріб, можливо походить з Центральної Європи і належить до фракійської культури. З предметів озброєння привертають увагу бронзовий наконечник списа, вудила та оселок з бронзовими, позолоченими бляшками з кургану біля с. Родіонівки [42, с. 26].

Згадки про скіфів зустрічаються в працях таких давньогрецьких істориків як Геродота та Гіппократа, є припущення, що на береги Чорного моря скіфи переселялися кільком хвилями і спочатку уживалися тут з кіммерійцями. Отже, кочівники з Азії принесли в Північне Причорномор'я свою культуру, яка наклалася на культуру місцевих племен, в результаті чого утворилося те, що ми сьогодні називаємо скіфською культурою, основу якої складати кочові та напівкочові угруповання іраномовних племен та місцеве населення, яке продовжувало вести осілий спосіб життя [42, с. 27].

Більшість з розкопаних курганів скіфів (42) на Криворіжжі були пограбовані ще в давні часи. Для курганних поховань характерні катакомби різних типів, небіжчики лежать витягнуто на спині, повернуті головою в західному напрямку. В кургані Розкопана Могила біля с. Рахмнівки в пограбованому в давнину скіфському похованні було знайдено золоті бляшки з зображенням Медузи Горгони та Силена, пластини за викарбуваними грифонами, левами та рослинними орнаментами, а також намиста, пронизки, гудзики – всього близько сотні золотих виробів. В іншу роки було відкрито також високохудожні твори, виконані у «звіриному стилі» [42, с. 28].

Сарматські переселенці почали з'являтися в наших краях аж у I ст. до н. е., вони займали вільні степові території, залишені скіфами. Про сарматів писали: Геродот, Страбон, Птоломей, Іосиф Флавій. Розподіл землі відбувався по принципу укладу життя: кочові скотарі сармати прийшли у вільні степові райони, а осілі скіфи-землероби – річкові долини. Криворізький археолог О. О. Мельник

називає сарматів першим історичним народом, який з'являється на території нашого краю на рубежі нової ери [42, с. 31].

На Криворіжжі пам'яток сарматського часу виявлено дуже мало, всього 8 поховань, більшість яких було влаштовано в прямокутних ямах з заокругленими кутами, іноді з уступами. Всі поховання, за винятком одного, належали простим общинникам, в чоловічих похованнях знайдено глечик, кинджал, амфору, вістря стріл, точильний камінь. В жіночих могилах виявлено глечик, горщик для парфум, пастові намиста, амфору, бронзову сережку, залізний браслет [42, с. 40].

У нашому краю також наявні археологічні знахідки черняхівської культури. Поселення черняхівської культури розташовані на схилах наших річок (с. Христофорівка Криворізького району). Поруч із селищами, на підвищеннях місцевості знаходяться могильники без будь-яких зовнішніх прикмет, більшість небіжчиків лежать витягнуто на спині, головою на північ або захід, трапляються і скорчені пози, але рідко [42, с. 49].

Наступними мешканцями наших земель стали готи, що з'явилися тут в I – II столітті, з їхньою появою змінилась політична обстановка, починають розпадатися старі та виникати нові племінні союзи [42, с. 49]. В середині I тисячоліття н. е. наймогутнішим на Євразійському континенті став гунський союз племен, з їхньою появою в наших степах повністю змінилась етнічна ситуація – іраномовне скіфо-сарматське населення краю змінилося тюркомовним [42, с. 50-51]. З розпадом Тюркського каганату, до складу якого, зокрема, входили болгари і хозари, настав період піднесення цих народів, в степах по обидва боки Інгульця з'явилися хозарські загони для збору данини. Безпосередньо територія нашого краю не входила власне в межі Хозарії, але місцеве слов'янське, аланське і, можливо частина болгарського населення, що тут залишилась, політично залежали від Хозарського каганату і платили йому данину [42, с. 52-53].

На Криворіжжі також наявна археологічна культура печенігів як представлена трьома похованнями, впущеними в більш ранні кургани, могильні ями прямокутної форми з округленими кутами, орієнтовані по лінії захід-схід з незначним відхиленням на північ. Померлі лежать витягнуто на спині, головою на

південний захід, в похованнях знаходяться кістки коня, залишки дерева, шкіри, одягу, залізні ножі, пряжки [42, с. 54].

В нашому краю, також проживали половці, на території якого оселились представники придніпровського племінного союзу, основою їхнього життя було кочування, що в своєму розвитку пройшло три стадії: від безсистемного, згодом маршрутного, до напівосілости. У зв'язку з постійним перекочуванням і відсутністю довгострокових стаціонарних поселень у верхів'ях Інгульці досліджено тільки дві основні категорії половецьких пам'яток – поховання та кам'яні баби. Археологічно ця культура в нашому краї репрезентована 18 похованнями, в основному в курганах доби бронзи. Поблизу північного ГЗК під курганним насипом досліджено залишки половецького поховання з черепом коня, ще одне поховання з досить рознорідним інвентарем було виявлено на борту Ганнівського кар'єру [42, с. 54-55].

З 40-х років XIII сторіччя в степах Криворіжжя чільне місце посіли монголи, яким стали підвладні місцеві половці та слов'яни. Могили ординців XIII – XIV сторіч є останніми в курганах Криворіжжя, подальші поховання здійснювалися за християнським обрядом і відносяться до безкурганного типу (погости) [42, с. 56].

На теренах Кривого Рогу багато археологічного матеріалу стосовно племен і народів давнини, проте це далеко не все чим багате наше місто і його навколишня територія. Новий етап заселення та освоєння місцевості в XVII – XVIII століттях, в цей час Криворіжжя пов'язане із запорозьким козацтвом. До складу Земель Запорозьких вольностей наш край входив з 1649р., коли вперше були чітко визначені кордони козаків-запорожців. З середини XVII, починають з'являтися зимівники в яких люди займалися скотарством, рибальством, бджільництвом, полюванням. Найактивніше край заселяли втікачі з Поділля, Київщини та Волині. Процес зселення у другій половині XVII – н початку XVIII ст., можна відзначити появу значної кількості зимівників і хуторів, розкиданих по берегах Інгульця і Саксагані. В наслідок знищення Січі у 1709 р. багато з них було зруйновано, що призвело до скорочення населення на Криворіжжі [45, с. 61].

В середині XVIII ст. населення поповнювалося вихідцями з України та Росії, молдаванами, сербами ті іншими. Було доведено, що саме тоді виникла більшість зимівників, які передували багатьом сучасним селам, як то Лозуватка, Шестірня, Широке, Веселі Терни, Глеюватка, Зелене, Миколоївка, Олександрівка та ін., зокрема зазначається, що на території Кривого Рогу було не менше ніж десяти зимівників [45, с. 61].

Отже, ми розглянули коротку історію краю, щоб мати уявлення про ті процеси які відбувалися на наших землях і завдяки яким залишився історичний та археологічний матеріал з історії Криворіжжя. Все вище сказане засвідчує, що причини проведення археологічних розвідок були дуже вагомі і ми багато раз зустрічали у літературі що перші вагомі такі розвідки в цілях пошуку предметів минувшини були проведені Олександром Полем. Проте постає питання, що при такому вагомому історичному ґрунті, невже перед О. Полем не виникало інтересу до місцевості? Відповідь на це питання ми знаходимо в магістерському дослідженні І.В. Шевченка, де автор надає коротку характеристику археологічним дослідженням, що є для нас цінною інформацією.

Дуже довго на Криворіжжі взагалі не проводилося ніяких археологічних досліджень, про це свідчать археологічні карти кінця XIX-XX ст., опубліковані у різних посібниках та наукових виданнях які не мали ніяких свідчень про розкопки у нашому краю. Перші повідомлення про пам'ятки археології на Криворіжжі були перекази і легенди, що записувалися фольклористами уже в першій половині XIX ст. В цей час починається збір матеріалів про населення та опис місцевості, в якій вони проживають. Можемо бачити приклад повідомлення Афанасія Коваленка, яке було надруковане в «Очерках Александрійского уезда» за 1857 році, де він пише про кургани: Царев курган, Брилева могила і Ляхова могила [55, с. 9].

Наступні повідомлення про археологічні пам'ятки на Криворіжжі, викладені у працях Олександрійського релігійного діяча, етнографа, краєзнавця Василя Нікіфорова, досліджуючи Олександрійський повіт він збирав матеріали про випадки руйнації та грабіжницькі розкопки пам'яток археології – кургани, всі зібрані дані він виклав у своїй праці «Нариси Новоросійської краю», де він

зазначає, що дослідники практично не займалися дослідженнями та археологічними розкопками. Виходячи з тексту їх статей, викладені вони як збір та короткий опис даних про археологічні пам'ятки [55, с. 10].

Вже більш ґрунтовні дослідження району починаються з 60-х років ХІХ століття, коли розпочинає свої археологічні пошуки археолог-аматор Олександр Поль.

Ми бачимо, що Криворіжжя з його значним масивом історії, починає цікавити дослідників і науковців з ХІХ століття в часи якого починають проводитися перші розвідки та розкопки. Звісно, на такому етапі ці дослідження не були доволі науковими, проте все одно варто зазначити, що саме вони проклали шлях дійсно професійним дослідженням.

2.2. Археологічна діяльність Олександра Поля в світлі історичних досліджень

Початок археологічних досліджень поклав Олександр Поль який в 60-х роках ХІХ століття почав проводити щорічні розкопки наймаючи робочу силу за власний кошт. Олександр Миколайович з раннього дитинства цікавився історією, він був вихований на розповідях про минувшину козацької доби і сам мав предка гетьмана Павла Полуботка по материнській лінії, тому не дивним було захопленням давніми предметами вжитку жителів рідного краю. Інтерес до історії посилювався у роки навчання в Полтавській гімназії, адже саме це місто у той час було центром культури Лівобережної України.

Зважаючи на ці факти і коло інтересів Олександра Поля, не є дивним початок його захоплення археологією та організацію розкопок, які він почав на землях власного маєтку у Верхньодніпровському повіті. Спочатку він не мав змоги займатися цією справою професійно – не вистачало часу, адже він був новим господарем у маєтку де потрібно було привести все до лад, а також був значний брак у знаннях, методиці та досвіді роботи [36, с. 57]. Значну кількість знахідок були старовинні речі придбані у різних людей, так наприклад під час

роботи у Катеринославському комітеті, коли треба було збирати статистичні відомості, Олександр Миколайович не втрачаючи нагоди почав збирати предмети старовини яких було дуже багато в маєтках поміщиків і селян які були нащадками запорожців [36, с. 57].

Археологічні пошуки проводилися переважно в Катеринославській губернії, були проведені розкопки біля сіл Обухівка, Звонецьке, Любомиріївка, Наталіївка, Діївка, Старі Кодаки, Мишурин Ріг та містечка Кривий Ріг. Потім він заносив до каталогу весь знайдений матеріал, нажаль на сьогодні значна частина картотеки не зберіглася. Проте ми можемо детально вивчити знахідки Поля завдяки дійсному члену Товариства Нестора – літописця К.М. Мельник, дослідниці яка першою зробила науковий опис колекції. Результатом став опублікований каталог на 217 сторінок [37, с.48].

Олександр Миколайович завзято знайомив зі своїми знахідками, ділився інформацією, але через те що йому доводилося відволікатися на інші сфери життя та справи, покладався на свою пам'ять і не встиг сам скласти систематичний каталог власної колекції [44, с.56]. В основу каталогу ввійшли документальні данні чи показання постачальниками Олександра Поля предметами давнини. Більш точні свідоцтва походження предметів були знайдені для відділу первісної археології. Вже не такі точні для відділення запорізької та південноруської старовини і взагалі позбавлені опису етнографічного відділення та багатокількісної й цінної колекції зброї [44, с.57].

Якщо розглянути зміст каталогу то він складається з дев'яти відділів це археологічні відділи кам'яного, бронзового, залізного віків, старожитностей грецьких колоній а також скіфського та княжого періоду, предметів запорізької та південноруської старовини, а також пам'яток що належали до порівняльної етнографії, зброї, монет та медалей. Також до колекції входять предмети мистецтва: картини, гравюри, емалі, фарфор [44,с. 58].

Відомості про колекцію О.М. Поля також містяться у одному з випусків щомісячного історичного журналу «Киевская старина»(жовтень 1893р.). «Перший відділ складається з старожитностей кам'яного віку; предмети які сюди

входять поділяються на дві групи: кремневі отбивні та поліровані кам'яні знаряддя; перші складають декілька самостійних колекцій, набраних на місцях стоянок і майстерень первісної людини, між ними є колекція предметів т. з., старокам'яного віку. Дуже цікава частина збору описана у другому відділі – це бронзовий вік; бронзові предмети знайдені всі в басейні Дніпра, переважно в Єкатеринославській губернії, поступали вони до колекції інколи цілими кладами; є форми для отливки знарядь, що вказують на їх місцеве походження. Взагалі цей відділ через свою наповненість представляє рідкий підбір предметів. Наступні відділи розміщені в такому порядку: третій відділ – старожитності грецьких колоній, головним чином з Керчі та Херсонесу. Четвертий відділ – скіфські старожитності; предмети цього відділу знайдені у новоросійських скіфських курганів, нажаль, попередні записи заплутані і упорядниці каталогу не завжди можна було точно відновити місце знахідки. П'ятий відділ – старожитності княжого періоду, вони можуть бути розподілені на три групи: а) речі княжої гори(городище на Дніпрі, поблизу міста Канева); б) з курганов у селі Любомирівка(Єкатеринославськ, Верходніпровськ); в) речі знайдені на околицях міста Нікополя; крім цього багато речей знайдено зпорядично. Відділ шостий – речі Запорізької Січі, багато з предметів знайдені на місці Запорізькій Січі. Сьомий відділ – речі, які відносяться до зрівняльної етнографії [58, с. 349-351].

Серед цінних предметів каталогу варто звернути увагу і на ті, що Олександр Миколайович придбав перебуваючи за кордоном. Під час перебування у справах з питання залізної руди у Франції, А.М. Поль отримавши гроші одразу направляється по магазинам антикваріату Парижу, також побував на аукціонах де продавалися витвори мистецтва, можливо саме там він придбав невелику скульптуру єгипетського фараона що була знайдена у Фівах [38, с.37].

Колекція охоплювала 4770 експонатів і хоч видання не було вичерпним, все ж таки стало значно повнішим ніж перший, який був виданий ще у 1887 році [38, с.38]. Опис колекції Олександра Поля здійснювалася в Англійському клубі, куди було звезено все експонати. Вони були розкладені на підлозі та столах, пронумеровані і знову покладені до ящика [38, с39].

Дізнатися як Поль проводив свої розкопки ми можемо з декількох джерел, наприклад з Записок Одеського Товариства історії та старожитностей за 1872 року. Також він подав кваліфікований опис про розкопки у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії, у своїй статті «Археологічні пошуки». Там він розповідав про те, що у його маєтку в селі Олександропіль почав розкопувати курган. Нічого особливо цінного не було знайдено, проте для Олександра Миколайовича було цінним те, що він зміг відкрити забуті сторінки з історії свого краю. Тому він аби не зашкодити знахідки і не сплутати їх він знімав кожний шар по порядку [36, с.67].

Власне, це свідчить про те, що він підійшов до справи дуже серйозно і намагався діяти як справжній професіонал, хоча що і не дивно, адже не дарма він протягом двадцяти років був дійсним членом Одеського Товариства історії та старожитностей, видавав статті та приймав участь у Археологічному з'їзді.

Також Поль проводив розкопки у маєтку С. Г. Строганова з його дозвілу де було розкопано два кургани в селі Наталіївка у серпні 1871 року, але тут не було нічого знайдено. Восени 1870 Олександр Миколайовичу вдалося придбати деякі мідні речі з маєтку генерал-майора К. Деканського у поселенні Красний Кут в Верхньодніпровському повіті. Предмети які були знайдені в цьому місці, були описані дослідником у статті «Археологічні пошуки» [36, с.68].

Більш цікаві знахідки були розкопані у поселенні Мишурин Ріг того ж Верхньодніпровського повіту. А все розпочалося з того, що працюючи в полі селяни натрапили на давню могилу. Після того як вона була розкопана знайдені речі віднесли у волосне правління, про це дізнався О.М. Поль і одразу відправився до нього. Результатом вивчення даної місцевості стала стаття опублікована в «Записках Одеського товариства історії та старожитностей» в ній він детально дослідив аспекти пов'язані з поселенням: походження назви, перших поселень людей на місцевості та його історію у різні часи, за основу взявши різноманітні джерела (хоча їх було не так багато): статистичні дані, літописи, жалувані грамоти.

Більш цікаві знахідки були розкопані у поселенні Мишурин Ріг того ж Верхньодніпровського повіту. А все розпочалося з того, що працюючи в полі

селяни натрапили на давню могилу. Після того як вона була розкопана знайдені речі віднесли у волосне правління, про це дізнався О.М. Поль і одразу відправився до нього. Результатом вивчення даної місцевості стала стаття опублікована в «Записках Одеського товариства історії та старожитностей» в ній він детально дослідив аспекти пов'язані з поселенням: походження назви, перших поселень людей на місцевості та його історію у різні часи, за основу взявши різноманітні джерела(хоча їх було не так багато): статистичні дані, літописи, жалувані грамоти [57].

Дослідивши джерела, Поль висловив думку: «Вивчивши декілька історичних документів на основі доступних нам даним, ми можемо судити про глибину давності існування [57]. Воно існувало щонайменше від давньослов'янських часів, козацької доби, коли тут існував перевіз, який використав під час втечі у 1709 році І. Мазепа [36, с.70]. Також у цій статті Олександр Миколайович писав: «Ціль даної замітки була звернути увагу почесних дослідників історичної давнини на самі окраїни Новоросійського краю, хоча може бути що в них не знайдеться класичної давнини якими так багаті береги Чорного та Азовських морів, проте вивчення їх проле, можливо, не мало світла на стародавній світ російського миру» [38, с.40].

Ще однією статтею поміщеною в «Записках» є стаття «Археологічні пошуки» де автор розповідає про всі археологічні розкопки на яких він був присутнім це і власне помістя Александропілля, де було знайдено жаровище, вкрите великим шаром попилу та вугілля у центрі було розташоване обпалений горщик чи урна наповнений попилем, обуглені людська та кінська кістки; Мишурин Ріг – про яке вже йшлося в нашій роботі; поселення Червоний Кут – де було знайдено кам'яні могили[57, с.439-442].

Вся діяльність Олександра Миколайовича в розкопках, потім вивчення знайдених речей, свідчить про те як все ж таки він міг професійно обстежити досліджуваний об'єкт. Він вивчав як саму місцину розкопок, так і всю історичну літературу пов'язану з нею і якщо подивитися на всю його археологічну діяльність, ми побачимо, що Олександр Поль проводив розкопки, вивчав

історичний матеріал, брав участь в археологічних з'їздах, вів активне листування з Імператорською археологічною комісією, а також досить добре був знайомий як з українською історіографією(літописи Величка, Самовидця) та і з зарубіжною(твори Боплана, Рігельмана) [36, с.70].

Тому не дивно, що після такої плідної роботи О.М. Поль в Одеському Товаристві історії та старожитностей з члена-кориспондента перейшов до статусу дійсного члена товариства.

Важливим також є контакти Олександра Поля з іншими компетентними особистостями у даній сфері. У квітні 1888 році до Катеринослава приїхав викладач Єлисаветградського училища, етнограф Володимир Миколайович Ястребов, метою приїзду були розкопки у Старих Кайдаках. Дослідник зазначав, що поради О.М. Поля були дуже цінними і допомогли йому. Також Олександр Миколайович дуже тісно спілкувався з відомим істориком, етнографом, фольклористом ф культурним діячем – Дмитром Івановичем Яворницьким. Вони дуже дружньо і тісно спілкувалися між собою, навіть залишилося листування між ними яке зберігається зараз в архіві Дніпровського історичного музею, ці листи свідчать про дійсно чесну і безкорисливу дружбу між ними [36, с.71].

Олександр Миколайович тримав Дмитра Яворницького в курсі всіх своїх розкопок, надсилав історико-археологічні матеріали. Завдяки своїм дослідженням і великої пошукової роботи на території Катеринославської губернії Поль мав дуже багато інформації, якою він ділився з Д.І. Яворницьким, проте не тільки Дмитро Іванович користувався багатством О.М. Поля який останній збирав впродовж свого життя. Навіть до відкриття власного музею старожитностей Олександр Миколайович дуже часто демонстрував колекцію гостям. Проте найкраще для демонстрації підходили Археологічні з'їзди і на одному з таких він був точно, про це свідчить перший том VI археологічного з'їзду[Том 1]. Саме тут зазначалося «Поміщик Катеринославської губернії О.М. Поль представив зі свого багатого зі свого зібрання: 1) кам'яні молоти з с. Запорозького, знайдені у Великій Дубовій бальці; 2) різноманітні предмети зроблених з кості знайдені у Верхньодніпровському повіті; 3) різноманітні предмети з с. Мишурін Ріг

Верхньодніпровського повіту, с. Обухівки Новомосковського повіту, с. Волоські хутори Катеринославського повіту; 4) хрести та образи, знайдені у Катеринославській губернії, на берегах Дніпра; 5) різноманітні предмети запорізької старовини: люлька, булава, ніжик і виделка та інше [57].

Величезна і багата колекція О.М. Поля звісно не могла просто лежати далеко від людських очей і якщо сам колекціонер намагався демонструвати її широкому загалу, проте це не зовсім те до чого дійсно прагнув Олександр Миколайович. Тому ще однією справою його життя стало відкриття власного музею який знаходився в будинку Горовиця на Поліцейській вулиці. Важливим є те, що цей музей не був хаотичним зібранням предметів давнини, а навпаки структурованим і впорядкованим в логічній послідовності. Музей мав 4-і кімнати, де були розміщені всі предмети за 30 років збирання, що відносилися до таких епох як: палеоліту, енеоліту, скіфського і козацького періодів. Також тут зберігалися предмети які були придбані під час поїздок у Західну Європу виробів італійського та грецького мистецтва, а також предметів живопису картин та портретів. За характеристикою сучасників колекція була дуже багатою та різноманітною, навіть місцеві оглядачі такі як М.М. Владимиров і І.А. Шмаков у власних замітках писали: «музей цей – це не лише зібрання старовинних речей археолога-аматора в якому зібрані в одну масу різні курйозні предмети, випадково зібрані в один склад, - ні, це систематично зібрана колекція вцілілих залишків давнини, знайдених в тутешній губернії [36, с.72].

Експозиція музею по часовим рамкам охоплювала з найдавнішого часу аж до XVIII століття і деякий час вона була закрита, через те що матеріали поповнювались і їх не встигали покласти під скло і дати належний опис. У 1888 році музей відкриває свої двері для всіх охочих. Для проведення екскурсій був спеціальний екскурсовод, хоча інколи їх проводив і сам Олександр Миколайович Поль. Матеріали музею були досить різноманітні: нумізматичні, археологічні, етнографічні частина з яких не була виставлена до експозиції бо не мали відношення до археології. Варто вказати, що досвідчені оглядачі наголошували на тому, що подібних музеїв на території Росії дуже мало, адже весь музей був

зібраний однією людиною, це стало дуже вагомим свідченням того, що козацька земля також багата як і землі Греції та Італії [36, с.73].

Музей був дуже корисний Д.І. Яворницькому який часто користувався ним для власних наукових праць, також колекцію Поля заочно знав відомий у той час мандрівник М. Миклухо-Маклай який надсилав до музею і свої власні знахідки. Також дуже тепло відзивався про музей елисаветградський етнограф і археолог В.М. Ястребов. Колекція була дуже цінною як за історичним поняттям так і за грошовим еквівалентом. Знайомі Поля заявляли, що на археологічні пошуки, придбання різних експонатів витратив десь від 150000 до 300000 карбованців [36, с.75].

Тому і не дивно, що за таку самовідданість Олександр Миколайович Поль був відзначений значною увагою під час засідання «Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей». У своїй святковій промові Л.П. Долинський який був представником Одеського відділення урочисто відзначив саме Олександра Миколайовича з усіх присутніх членів, за його значний внесок у вивчення історії Новоросійського краю, також він зазначив, що любов О.М. Поля до історії свого краю, і його заняття археологією стали причиною грандіозних змін у житті всього півдня Росії. Взагалі, найчастіший регіон який він відвідував це був Криворізький який був йому любий і цікавий своїм ландшафтом і природою, саме завдяки цьому було знайдено великі поклади залізної руди та інших корисних копалин, вже потім Поль дослідив дві шахти, які очевидно належали скіфам, вони знаходилися на відстані двох кілометрів від Кривого Рогу. Там було знайдено знаряддя для видобутку руди і металеві вироби давньогрецького походження. Потім Криворізькі землі дали багатий археологічний матеріал який ввійшов до колекції О.М. Поля[36,76].

2.3. Археологічні дослідження Криворіжжя в працях В.Гошкевича та В.Смочинського

В кінці XIX століття два невеликих кургани доби бронзи були розкопані та дослідженні археологом-аматором В.Смочинським біля злиття рік Інгульця і

Саксагані. Найцікавіші знахідки в даних курганах – ліпні горщики з поховань давньої культури. Наступним хто проводив розкопки був В.І. Гошкевич, про його розвідки зберіглося більше інформації.

Віктор Іванович Гошкевич був засновником Херсонського краєзнавчого музею, декілька років поспіль він збирав всю інформацію, що могла бути корисною для археологічної карти Херсонської губернії. Важливою його діяльністю, що особливо цікавить для нашого дослідження це розкопки які були проведені в 1907-1908 роках біля Кривого Рогу. Інформація про розкопки широко представлена в книзі самого науковця, яка має назву «Клады и древности Херсонской губернии» та статті І. Фабріціуса, який, в свою чергу, користувався щоденником розкопок, чернеткою планів, набросками, фотографіями та різними ескізами, що zostалися після смерті В.І. Гошкевича в архівах Археологічного музею в місті Херсоні.

Гошкевич Віктор Іванович у своїй книзі «Клады и древности Херсонской губернии» в передмові зазначає, що її ціллю є ознайомлення грамотного населення губернії з багатствами які століттями накопичувалися в землі: з грошовимикладами, що представляють як наукову так і матеріальну цінність і з пам'ятками старовини, що зазвичай не цінне в побутовому житті, проте необхідними для вивчення побуту народів, що жили на землях до нас. Також він зазначає що пошуки старожитностей є доволі поширеним в Херсонській губернії, що цим заняттям цікавилися всі і «темна» маса і люди які були доволі освітченими. В пошуках старожитностей псували дуже багато курганів, замість бажаних грошей шукачі багатств знаходять непотрібні їм речі і безжалісно нищать наукові цінності. Автор зазначає, що у праці продемонструє всі йому відомі результати пошуків старожитностей і власне, те що знаходять шукачі наживи замість скарбів, продемонструє всі відомості про знайдені артефакти, зображення знайдених монет, та поясне в який час і в яких народів вони були в обігу[4].

В книзі «Клады и древности Херсонской губернии» міститься багато інформації щодо місцевостей Херсонської губернії насиченими археологічними місцями, проте нас цікавить інформація яка створюється власне Кривого Рогу та

ближніх його територій. Як зазначав Гошкевич: «В нашому краї дуже відомі розповіді про багатства запорожців, начебто, зариті біля д. Гданцівки, не далеко від Кривого Рогу. Приведемо цю цікаву легенду в пересказі мешканця гор. Вознесенка Г.А. Процюка, нині померлого «Десь 50 років тому, в роки моєї юності, батько мій передав мені заповідане йому моїм дідусем позитивне і вірне свідчення о схованому в землі у минулому столітті, значному скарбу бувших запорожськоого війська. Ось подробиці розповіді мого батька. Поблизу Кривого Рогу є велика могила яка називається Царевою; На відстані більше ста сажень від неї є вказівний знак; від цього знаку в відому мені сторону на відстані 50 махових сажень на рівному полі, вирита запорізьким військом яма, глибиною до 10 сажень; там же виритий погреб, в якому скрито всіх запорозьких грошей більше 300 пудів сріблом і золотом и різноманітних старожетностей; погріб цей закритий на 10 замків(кожен вагою до 100 пудів) і забиті дикими каменями; земля, яка не вийшла до погребу, віднесена на дальню відстань і зарита в землю, щоб не було слідів». На відкриття цього пункту прямим шляхом, говорить г. Процюк «треба використати більш 300 рублів; але мені передано окове місце, с боковим ходом, через яке можна відкрити вхід менш як за 100 рублів». Крім цих багатств, у віддаленому іншому місті, по свідченням г. Процюка, «приховати котель, який належав отаману війська с золотом, більше десяти пудів». Маючи такі «позитивні і вірні свідчення про прихований в землі скарб»(?), г. Процюк звертався к попередньому власнику землі, в якій начеб то лежить запорізький скарб, г. Гельмерсону, і к теперішньому – О.П. Лихману з згоди останнього у травні 1884 року прийнявся за розкопки «отаманського котла» з золотом; проте котла не було виявлено. В той час Г.М. Васильев, наслухавшись розповідей г. Процюка про мільйонний скарб, задумався сам ним скористатися і також з дозволу Лихмана прийнявся за розкопки; но і ця робота ні до чого не привела. Весною 1898 року теперішній власник запорозького скарбу І.О. Лихман в компанії з криворіжцями Карпом Проходою і Федором Саєнком, по вказанням знахарки Пелагії Войтової, прийнялися за розкопку маленького кургана поблизу «Царевої могили». Прокопали вони у глибину до трьох сажень, нічого не знайшли і роботу кинули. І

все таки легковажні люди стверджують, що клад є, тільки він лежить не там, де копали Процюк, Васильєв і Лихман...» [4, с. 9-10].

В праці В.І. Гошкевича Кривий Ріг згадується як місце поблизу якого було схований козацький скарб, також з цього коротенького уривку ми бачимо невелику згадку стосовно кургану «Царева могила», проте сам дослідник мав змогу досліджувати курган і приймав участь у його розкопках. Детальну інформацію про розкопки ми можемо дізнатися з статті Фабріціуса «Царева могила».

Курган «Царева могила» викликав дуже багато уваги, спершу це були шукачі скарбів, потім ним зацікавився відомий археолог Д. Самоквасов, проте розкопки були проведені завдяки виду кургану, яким почав цікавитися М. Бишлер тому що «Царева могила» входила до його володінь. Сам він сподівався знайти скарби проте після того як майже весь курган було розкопано, а їх так і не було знайдено Бишлер припинив фінансувати розкопки, тому східна частина кургану залишилася не розкопаною [54].

Легенда кургану повідомляє, що одного разу цар кочівників розбив на цьому місці намет, щоб оглянути своє військо. Цей курган оточений круговою кам'яною висоткою. Саме тут курганом є розміщені невеликі кургани. Дев'ять з них були розкопані В.І. Гошкевичем. На вершині одного з курганів було знайдено скіфське поховання де встановлена велика кам'яна скульптура з людськими рисами обличчя. Останні вісім курганів білі або скіфськими або пізньокочівницькими і всі вони були пограбовані [54].

На «Царевій могилі» також можна було помітити сліди грабіжників. В центрі цього кургану була видна впадина діаметром 6,2 м, яка проникає до 1,5 м в материк, і яка проходить з північної сторони від могили №3. Інша яма, менш глибша ніж перша впадина і траншея є свідомством робіт шукачів скарбів, не доходять до могил [54].

В.І. Гошкевич почав свої розкопки з великої траншеї, яка йшла з півдня на північ і проходила вздовж всього кургану, продовжив траншею яка була направлена с заходу на схід до центру, а потім зняв шар за шаром всю насип до

самого материка, як це було показано у планах. На глибині 3,5-2 м курган вкритий кварцитом та вапняком, що утворюють панцир товщиною приблизно 0,5м. Насип складена чергуючими шарами глини та чорнозему. На поверхні давнього лісу близько к півночі від центральної частини кургана, побудований круг діаметром 17,5м, з плит кварцита, висотою до 1,5м. Внутрішній простір круга займає насип з жовтої глини, сильно утрамбований, який поступово підіймається до центру висоти 1,5м [54].

В кам'яному ящику на випуклому насипу в середині круга з кварцитових плит, трохи в стороні від його центру. Прямокутний ящик складений з кварцитових плит розмірами: 1,0x0,6x0,12м, орієнтований довгими сторонами по напрямленню північ-північ-захід-південь південь-схід. Данні сторони ящика складаються з 3 плит, короткі з 2-х. Подібні плити, покладені паралельно коротким сторонами утворюють кришку, проте ця конструкція не витримала, плити провалилися під тяжінням насипу, яка в цьому місті досягала товщини більше 10м [54].

В.Гошкевич виявив дві короткі сторони вже зруйнованими: північна сторона де знаходилися ноги померлого в ході розкопок і північна сторона – кладошукачами; північна сторона ящика впала в яму, яка було розрита ними. Ось чому череп і верхня частина скелета зотліли завдяки вологи, яка проникла в наскіс зсунуті шари. Ноги скелета збереглися у простягнутому положенні, всі кості були обмазані глиною та змішані з землею. За скелетом помазаним на обмазання вапном, знаходилася два уламка обвуглених кісток і фрагмент великої посудини. Червона фарба дуже товстим шаром вкривала кістки рук, знайдені поза ящиком. У щоденнику В.Гошкевича зазначено, що це поховання було покрито стародавнім насипом кургана [54].

В насипу – стінки цієї могили становлять дубові плавні/розмір:1,7x1, м, глибина відповідає товщині тіла лежачого людини. Тіла як такого не було, сильно зотлілий в попел скелет, лежав на лівому боці, з зігнутими кінцівками, головою на схід-південний схід. Поховання в глиняному насипі всередині кола з кварцитових плит, накрите 2-ма плитами з боку, головою на схід; подовж 1,3 .Згідно малюнку

Гошкевича на чернетці плану, ця могила була прямокутною формою і скелет, що в ній знаходився мав зігнуті кінцівки [54].

Прямокутна могильна яма (її розміри не вказані) у метреці. Скелет витягнуть на спині, голова в вивернутому положенні: верхівка черепа повернута до тіла. яка лежала на правому боці. Щелепа була знайдена в стороні. Гошкевич пише про це поховання, знаходиться на глибині 12 м від поверхні кургану, як про пізніший. південний захід. Уздовж великих сторін збудовані дві прямокутні ями (0,3 х 0,7 м). Скелет, сильно забарвлений в червоний колір, був витягнутий між цими двома ямами, головою на північно-схід, ліва нога лежала навхрест на правій і обидві ноги знаходилися в північно-західній канавці. Поховання 8,9 та 10 означає В.І.Гошкевич містили залишки попелу: на дні ям, біля входів, вертикальні стовпчики 0,17 м в діаметрі також більш тонкі; тільки поблизу їх входів. Всі скелети, знайдені у всіх точках цих могил, були зотлілі [54].

Далі в статті Фабріціуса як висновок по багатству знайдених речей, зазначається, що інвентар кургану «Царева могила» є дуже бідним. Проте колекція знахідок достатньо характерна для причорноморського степу. В той час коли одні сосуди доволі прості, для поховань «в скрученому положенні та вохрою», не можна сказати про інші сосуди з поховань які є точно чужими. Дуже багато посуду з цікавим орнаментом, що є чужими елементами в цій групі поховань, настільки, що доводиться приймати до уваги культурні впливи, що доволі є частим явищем в наших степах. Автор статті також зазначив, що спостерігає феномен також і в залізному інвентарі з «Царевої могили» форми, розміри всі типи списів знайдених в кургані відповідають звичайному типу для Причорномор'я, але все ж таки до одного з знайдених зразків списа дослідники не знаходять паралелі [54].

В загальному висновку до своєї статті, яка була основана на матеріалах документів розкопок В.І. Гошкевича, Фабріціус зазначає, що він може відмітити багато загальних рис у «Царевій могилі» з великими курганами, які розкопував професор Н.І. Веселовський якщо розглядати їх в цілому. Ми бачимо ті ж величезні насипи кургану, кам'яні круги, утрамбовані поверхності, кам'яні

ящики, фарбовані кістяки і кістяки з зігнутими поверхностями, поховання в насипі та ґрунті. Інвентар завжди бідний – камінь, залізо, кераміка. Скульптура знайдена в «Царевій могилі» до сих пір єдина у своєму роді, серед відомих в Україні. Скоріш за все вона близька до тих що на південному Кавказі. «Лежача баба» з Зубовського кургана містять ті ж самі риси обличчя, що і наша, схеми людської фігури з глибоким малюнком, який зображає частини одягу і військового спорядження. Доволі несподівані знаки на спині скульптури, тим не менш у нас не має ніяких підстав відносити її до більш пізнього періоду, ніж вона сама.

Висновки до розділу 2

У розділі ми описали праці краєзнавців з археологічних досліджень першої половини XIX століття, також було надано коротку характеристику кожному історичному, етапу заселення і проживання на території Криворіжжя плем які залишили після себе археологічний матеріал. Ми провели лінію розвитку археологічних досліджень починаючи з початку XIX століття коли йшлося накопичення інформації про місця пам'яток давнини, перших розкопок Олександра Поля, і наукових розвідок археолога Віктора Гошкевича.

РОЗДІЛ 3

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА КРИВОРІЖЖІ У ДРУГІЙ ПОЛ. XX – ПОЧ. XXI СТ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ КРИВОРІЗЬКОГО ІСТОРИКО- КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

3.1. Археологічні розкопки в 1954-1984.

Період насичених археологічних розкопок після початку XX століття скінчився, але це не означає, що вони зовсім не проводилися. У 20-30х роках на території України почали будувати великі об'єкти (Дніпрогес, Азовсталь, Криворіжсталь та ін.), це започаткувало розвиток радянської археологічної науки. Так як з'явилося багато новобудов виникло питання досліджень території, це сприяло тому, що були створені нові археологічні експедиції, котрі проводили обстеження для подальшого археологічних пам'яток України. В поле зору пошуків потрапили басейни річок Інгулець і Саксагань. У 30-ті роки на Криворіжжі робила розвідки археолог І.Фабріціус, нею були описані та нанесено на карту в межах цього регіону близько 50 курганів [55, с.16].

В післяреволюційні і наступні роки, практично до 60-х років археологічні дослідження на Криворіжжі майже не проводились. До цього часу можна віднести лише праці відомого археолога Б.Н. Гракова в 1946 році, провів невеликі розкопки в Північній печері балки Велика Дубова, де були досліджені залишки домниць, що на думку Гракова, належали до скіфського періоду. Ним також були проведені розвідувальні роботи вздовж траси майбутнього водоканалу Дніпро-Кривий Ріг, котрі були здійснені за скороченою програмою і не супроводжувалися розкопками [55, с.16].

Проте завдяки праці К.Горба ми знаємо про невеликі археологічні розвідки які були проведені історичним гуртком Христофорівської середньої школи у

різний час 1954 – 1956 років. Гурток дослідив долини рік Боковеньки і Бокової у межах Криворізького району, у результаті чого, було виявлено вісім давніх поселень (цитуємо мовою оригіналу): «Река Боковенька является правым притоком Ингульца, протикает по холмисто-равнинной украинской степи, имея неглубокую, но широкую, с пологими склонами долину, местами переходящую в Павловскую, Христофоровскую, Софиевскую (на р.Боковой) и др. Только изредка на поверхность выступают размытые рекой древние кристаллические массивы гранита, кристаллического сланца, песчаника и цветных глин, а коренные берега реки становятся уже и круче, над долиной разбросаны древние курганы» [3].

Детально про поселення ми можемо знайти в джерелі, і ось опис першого поселення Боковенька 1 (цитуємо мовою оригіналу): «Первое древнее поселение обнаружено сентября 1954 года в с.Христофоровка на возвышенной ровной террасе левого. берега. р.Боковеньки. Следы культурного напластования толвиной. от 30 до 80 см прослеживаются вдоль террасы более чем на девяти усадьбах площадью около четырех гектаров» [3]. Загалом керамічний матеріал має жовтчасто-коричневу поверхню, внутрішня сторона рівна, темно-сірого кольору чи жовтчасто-коричневу як зовнішня сторона. Залом графічний, рідше землісто-чорний чи землісто-сірий. Товщина посуду від 5 до 14 мм. Серед побутового посуду часто зустрічається невеликий з випуклими боками горщик чи більш крупніших розмірів посуд баночної форми. Серед остеологічного матеріалу було знайдено п'ять зубів, старих два зуба, молодих три зуба, кісток свиней – чотири, крупного рогатого скота, п'ять – малого рогатого скота – три і одну кістку крупної птиці.

Наступне поселення – Боковенька 2: «Боковенька № 2 обнаружено на пологом склоне правого берега р. Боковеньки. Керамический материал и остатки строительного камня прослеживаются вдоль террасы на площади превышающей три гектара. Подъемный керамический материал представлен графитночерными фрагментами, лепной посуды, аналогичной графитночерному лепном керамическому материалу из Христофоровского поселения Боковенька 1»[3].

Поселення Боковенька 3 знайдено на стику рік Боковенька і Бокова. Розташовано воно на мису шестиметровій висоті і простягнута по лівому березі річки Боковеньки на відстані 270 метрів при ширині 100 метрів: «Нами была расчищена центральная сторона траншеи и заложены две стратиграфических шурфа на окраинах. Культурный слой поселения неравномерный, он колеблется от 50 до 120 см и делится в основном на три слоя. Верхний слой толщины до 30 см, кроме современного и графитночерного керамического материала, представлен сероглиняной кружалной и лепной керамикой черняховского типа полей погребений, скоплением глиняной обмазки следами сгоревшего хвороста и костями лошади, коровы, овцы, свиньи. Грубая кухонная толстостенная и лощенная столовая посуда по аналогии близка поселениям р.Котлубанки Южной Подолии. Однако у нас украшения выглядят вубчатым орнаментом, как у котлубанской посуды, а в виде ломаных линий. Среди керамического материала, сероглиняная художественная лощеная столовая посуда, представляет из себя локальную группу, ограниченную центральной частью поселения, более грубая, нелощенная керамика, встречена на данном поселении и на окраинах. В нижнем слое центральной траншеи обнаружены зубы четверичной лошади, кости крупного рогатого скота, овцы, свиньи, найдены два скребка из слоновой кости, костяные пролоки, обломок диоритового молотка и керамический материал эпохи бронзы. Керамика по форме бронзы, керамика по форме венцов и днищ аналогична между собой, однако, по орнаменту делится на две различных группы сосудов, а по составу глины и обжигу – на три. Более верхний слой содержит фитночерный лепной керамический материал, аналогичной Боковеньскому поселению №1. Таким образом, собранный материал поселения дает основание полагать, что жизнь здесь интенсивно протекала непрерывно в эпоху средней и поздней бронзы. Перерыв жизни на поселении, вероятно, наступил одновременно с прекращением жизни на Христофоровском и других поселениях эпохи бронзы, во второй половине VII века до н.е. в связи с скифскими завоеваниями и возобновились вновь на поселении Боковенька №3 в первые века н.е. по вероятности, с приходом сюда антов» [3].

Наступний опис Горба стосується поселення Боковенька №4: «Поселення Боковенька №4 розміщено на правій, підвищеній террасі р.Боковенька, проти́в южної окраїни с. Христофоровки. Вся територія поселення распаханна, на поверхні сохранились окремі скоплення обломків каменних фундаментів построк і глиняної оча́жної обмазки со слідами сгоревше́го хвороста. Каменні фундаменти построк були вивезені із поселення в дореволюційне час жителі́ми с. Христофоровки. Во дворі Сердечного Александра Павловича зна́йден обломок корита, а в конюшні, під центральним опорним стовбом, сохранилась ступа із ракушечника, завезе́ним з поселенням разом з каменем. Керамічний матеріал в основному зібрано у місця скоплення рештків будівельного матеріалу. В своїй основі представлений гончарний і лепний сероглинний керамікою по формі близькій кераміці черняхівської типу полей погребеній, но відрізняється від нього більш грубим якістю обробки, а також обилі́ем примі́си піску і бітого місце́го каменя. Столова сероглинна лощена́ посуда представлена фрагментом миски, но блиск її лощення більш темний по порівнянню з сероглинною мискою Боковенського поселення №3. Друга миска представлена жовтоглинним лощеним високим венцем з вирі́заним гребенчатим орнаментом, розмі́шеним нахилно по венчику, а нижні́ми ломаною лінією. На се́веро-східному мисі поселення підня́т фрагмент мискообразно лощеного тонкостінного суду, со скво́зним отвором нижче ребри́стого переги́ба. Подібна посуда віро́ятно служивша́ для віджиму си́ра, обилі́ю зустрічається на Прикубанські́ сарматські́ городища́х, но Боковенські́ зустрічається нами вперше. Обломки римських амфор зустрі́чені на поселенні вдали́ від скоплення будівельного матеріалу. Остеологі́чним матеріалом поселення бідно, зубів четверти́чної лошади́ не зна́йдено»[3].

Наступні́ми поселеннями́ були́ так звані́ Боковенька 5 і 6, за яких зазначено́ не так багато́ інформаци́ї: «Боковенські́ поселення́ №5 і №6 зна́йдені на підви́щеній террасі́ р.Боковеньки, нижче зли́вля її з р. Боково́ю. Одно́ з них зна́ходиться проти́в южної окраїни́ поселення́ Анновки, а друге́ шосте́, южне́ с. Дани́ловки. Решткі́ каменних фундаментів построк і

фрагменты керамического материала прослеживаются вдоль террасы на площадях превышающих три гектара каждого поселения. Поднятый керамический материал данных поселений аналогичен керамике христофоровского поселения Боковенька №1 относящегося к периоду поздней бронзы. Он представляет из себя графитночерную лепку с коричнево-желтоватой поверхностью и орнаментирован оттянутым островатым, реже приплюснутым, валиком под венцом с черканно-пальцевым рассечением. Венцы прямые островаты или чуть отогнуты наружу с ровно срезанным краем. Найден каменный наконечник листовидной формы. Среди остеологического материала встречаются зубы четвертичной лошади» [3].

На останок коротка інформація стосовно поселень №7 та №8. Отже поселення №7 за даними звіту: «Поселение №7 расположено на правом берегу р.Боково в Косовой балке, против южнойокраины с.Григорьевки. Территория поселения задернована. На поверхности изредка встречаются остатки каменных фундаментов построек и несколько траншей, вырытых в Великую Отечественную войну 1941-1945 годов. Подъемный керамический материал обнаружен в траншейных осыпях и представлен фрагментам графитночерной лепной посуды, аналогичной Христофоровскому поселению»[3]. Інформація щодо поселення №8: «Поселение №8 обнаружено в центре с. Софиево, на правом склоне р. Боковой. На территории поселения размещены сельский совет, почтовое отделение, школа и несколько усадеб колхозников, расположенных ближе к реке. Собранный подъемный керамический материал такой же графитночерной лепки, как и на всех предыдущих поселениях, кроме №4. Среди подъемного материала поднят обломок диоритовогоотшлифованого топора по форме антропологичного топору, найденному близ г. Николаева» [3].

Отже з данного звіту, ми можем о зробити висновок що місцевість долини Річок Боковеньки та Бокова, в межах Криворізького району виявилось, що в стародавні часи були густо нааселені осідлими псменами які випасали худобу і були землеробами, подібно осідлим племенам, які жили поселеннями в Подніпров'ї, Побуж'ї, та Придністров'ї. Зібраний матеріал говорить про те, що на

Боковеньських поселеннях Криворіжжя найбільш інтенсивне життя осілої людини протікало в епох бронзи і особливо інтенсивно на її пізній стадії до приходу скіфів.

Ранні слов'яни з так називаємою культурою полів поховань черняхівського типу, розселилися на Криворіжжі, очевидно, з початку невеликими групами, маючи гончарно-художній посуд, а потім у III та IV століттях н.е. їх поселення постійно розширялися.

Подальше дослідження археологічних пам'яток Криворіжжя пов'язане з Л.П. Криловою, яка протягом 1964-1970 рр провела розкопки 41 кургана, що відносилися до різних археологічних культур. Л.П. Криловою вперше була виділена група поховань «доямний час», які вона пропонувала назвати «інгулецькою енеолітичною групою [55, с.17].

Археологічні розкопки 60-70-х років досліджував Ігор Шевченко, який зазначає, що під час «вивчення наукових звітів про результати досліджень на Криворіжжі у 1964-1970 років було встановлено, що у наукових фондах Криворізького історико-краєзнавчого музею та Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д.І. Яворницького звіт про дослідження кургану біля с. Катеринівка за 1969р відсутній» [55, с.14].

У цей час з'являються перші відомості в наукових виданнях. Викладач на той час Криворізького педагогічного інституту доцент А.Матрос публікує статтю про археологічне дослідження на Криворіжжі за 1969 рік. З 1971 по 1995 роки подальше дослідження пам'яток археології на Криворіжжі проводилося місцевими фахівцями Криворізького історико-краєзнавчого музею. Так, в 1971-1972 роках археологічні дослідження проводилися під проводом наукового співробітника музею М.М. Нікітенка. Ним були розкопані та вивчені кургани на території ПівдГЗК, НГЗК, землях радгоспу «веселі Терни». Загалом було розкопано 4 кургани, виявлено 43 поховання, що датувались епохою енеоліту – бронзи [55, с. 14].

У 1973-1974 роках археологічні дослідження майже не проводилися. З 1975 року подальші роботи очолив старший науковий співробітник музею Г.Г.

Михайлюк. Під його керівництвом, акцентує увагу І.Шевченко, здійснювалися розкопки курганів на територіях Криворізького електростанції, лівому березі річки Саксагань, ПівнГЗК, с. Валовог, в районі новобудов мікрорайону Вечірній бульвар. Було розкопано 8 курганів, виявлено 73 поховання, що за історичною хронологією відносяться до різних археологічних культур, починаючи з епох енеоліту, закінчуючи раннім середньовіччям. Проте, ми не маємо можливості більш детально викласти відомості про культурно-хронологічну приналежність поховань кургану «Катеринівка» тому що науковий звіт з розкопок новобудов мікрорайону «Вечірній бульвар» не потрапив до наукових фондів Інституту археології НАН України [55, с. 15].

З 1979 по 1992 роки археологічні дослідження на Криворіжжі очолив молодший (на той час) науковий співробітник Криворізького історико-краєзнавчого музею О.О. Мельник. Під його керівництвом у 1979-1985 роках були проведені розвідувальні роботи середньої течії річки Інгулець. У зв'язку з великими обсягами робіт та попередніми науковими звітами археологів України в 1981 році була ухвалена постанова Президії Республіканської Ради з координації наукових досліджень в галузі природничих та суспільних наук №27, від 29.10.1981 року, завдяки якій було створено постійно діючий археологічний загін при Криворізькому історико-краєзнавчому музеї для проведення охоронних розкопок за госпдоговірною тематикою. Загін був спільним виконавцем республіканської програми «Охоронні дослідження» в зонах новобудов УРСР [55, с. 18].

В праці І.Шевченка знаходимо відомості, що завдання археологічних досліджень музею було включено до координаційного плану Наукової ради АН УРСР з проблеми «Археологічні дослідження на території УРСР». З 1985 року Криворізький археологічний загін постановою ІА АН УРСР було реформовано в постійно діючу Криворізьку археологічну експедицію (КрАЕ). За період роботи археологічного загону, а в подальшому – Криворізької археологічної експедиції під керівництвом О.О. Мельника, під час обстеження території Криворіжжя було виявлено 450 курганів, 30 поселень, 3 могильники, що належали різним

історичним спільнотам, що населяли територію Криворіжжя в минулому, також виявлено стоянку кам'яного віку (Куркурського типу) [55, с. 18].

За 1979 – 1992 роки КрАЕ розкопано та вивчено 66 курганів, у яких виявлено 452 поховання, вони належали різним археологічним культурам. Поряд з дослідженням курганів, археологи проводили археологічні розкопки поселень (Сабатинівської культури; Черняхівської культури), могильників (Черняхівської культури) [55 с. 19].

Тепер перейдемо безпосередньо до розгляду звітів з археологічних розкопок зазначеного періоду, з якими ми працювали у Криворізькому історико-археологічному періоду. Першим по хронології йде звіт з села Рахманівка Л.П. Крилової за 1964 рік у вересні – жовтні. Ось що нам вдалося виділити з рукописного варіанту звіту: «Курган №2 розташований в 60 кілометрах на південь від кургану №1 в зоні відчуження нової залізничної дороги Кривий Ріг – Інгулець. Висота кургану 1,5 м. Ямне поховання №1 лежить на поховальному чорноземі, поруч з яким знаходився материковий. На дні поховальної ями на спині з зігнутими колінами з лівої сторони лежав скелет дорослого чоловіка середніх років. З правої сторони поховання покладено чотири камені з вапняку округлої форми. Між лівою рукою і стіною поховання знаходилася маленька бронзова облямівка. Череп скелета, кисті руки ступні ніг присипані червоною охрою. Поховання №2 – на дні поховальної ями лежав скелет дорослого чоловіка середніх років на спині з піднятими в колінах ногами, які потім впали так, що перша нога впала в ліву сторону. Руки витягнуті вздовж тіла, череп нахилений на ліву сторону» [6].

Також в зазначеному звіті описуються ще Курган №3, та №4 (в останньому наявні 13 поховань ямної культури). Це дає змогу зробити висновок, що вже в 3 тисячолітті до нашої ери племена ямної культури використовують у своїй техніці вапнякові ями. Поховальний обряд у кам'яних ящиках.

В цьому році також були розкопані курганна група «Остар могила» яка складається з 12 курганів. Інвентар ямних поховань відноситься до початку II тисячоліття до н.е. представлений 4 ліпними посудинами, бусами з пасти, прикрас з

кликів хижака. Поховання катакомбної культури здійснено в овальних ямах і відносяться до її пізнього періоду. Інвентар представлений ліпними посудинами, кам'яними триконечниками, фрагментами кераміки. Одне поховання парне – дорослий і дитина. Поховання пізньої бронзи здійснені в овальних ямах, дві з них в кам'яних ящиках[48].

У наступному – 1965 році проводилися розкопки біля села Широке: «раскопкам подверглось 5 курганов и курганной группы из 4-х насыпей у подстанции №3 ЮГОКа, расположенных вдоль дороги Кривой Рог – Ингулец. Группа из 7-ми насыпей располагалась на южной. окраине поселка. Самый высокий курган достигал 8 м, 4 кургана полностью сnivelированы. Курган №1, высота 3,4 м, диаметр 25 м. Исследовано 18 погребений: 11 – энеолитических (1,3 4, 5, 7, 10,11, 12, 16, 17, 18), 4 – ямных (8, 13, 14, 15), 1 – катакомбное (2), 2 – эпохи поздней бронзы (6, 9). Энеолитические погребения совершены в удлинено-овальных ямах. Преобладает вытянутое на спине положение (6). Следует указать на такую деталь, как золистое заполнение ям. Находки представлены медным щилом, кремневым ножом, двумя лепными сосудами, костяной проколкой, глиняной статуэткой мужчины (18). Для всех погребений характерно присутствие цилиндров или 1/4 цилиндра формованой охры. Ямные захоронения совершены в прямоугольных ямах, перекрытых плитами. В погребении 14 для перекрытия использованы Зантропоморфные стеллы. Из находок следует выделить глиняную поделку в виде полукруга с гребнем в центре, поделку из кожи, заполированную каменную пластинку. Погребения эпохи поздней бронзы имеют овальные ямы, умершие лежат скорчено на левом боку». [7].

Влітку 1966 року археологічна експедиція Дніпропетровського історичного музею проводила розкопки стародавніх курганів у селі Рахманівка Центрально-міського району міста Кривого Рогу і в селі Широке на річці Ингулец. Експедиція працювала з 6 липня по 15 серпня 1966 року під проводом керівника експедиції – старшого наукового співробітника музею, археолога Л.П. Крилової.

В результаті проведених розкопок вивчено три кургана і дообстеження кургану №4 у селі Рахманівка, розкопки якого початі були у 1964 році, проте через

відсутності механізмів були на деякий час призупинені. Попри обстеження кургану №4 у селі Рахманівка було обстежено також курган №5 скіфського часу. У селі Широкому обстежено два кургана №6 – доямого часу курган, №7 – сарматський.

Коротка характеристика стосовно кожного дослідженого кургану: «Курган №4. Исследовался в 1964 году (погребение 1-13), остальные (15-18) раскопаны в 1966 году. Обнаружено 5 погребений: 2 – ямных, 1 – катакомбное, 1 – поздней бронзы, 1 – неопределенное. В ямном погребении найдены каменный пест, отщеп из кремня, кусок охры. В катакомбе обнаружен орнаментированный сосуд и деревянный жезл грушевидной формы, украшенный бронзовыми пластинами. При снятии насыпи в юго-западном секторе найдена каменная грушевидная шлифованная булава. Курган №5. Полностью ограблен. Во входной яме найдены наконечники стрел и скелет собаки. Курганная группа возле пгт.Широкое: курган №6. В центре насыпи находится одно погребение энеолитического времени в удлиненной овальной яме. В камере кусочки бледно-розовой охры. Курган №7. Полностью распахан. На месте насыпи найден трехперый железный наконечник стрелы сарматского времени. Под пахотным слоем найдены обломки кинжала и фрагменты амфоры. Погребение не обнаружено» [8].

У 1967 році був розкопаний курган «Войково» розміщений всередині відвалів ЮГОКа і підлягав засипу породами: «Высота 1,5 м, диаметр 30 м. Исследовано 18 погребений: 7 (3, 5, 6, 1, 13, 15) - ямных, 6 (2, 4, 12, 16, 17, 18) – катакомбных, 3 (10, 11, 14) – эпохи поздней бронзы, 1 (9) – киммерийское, 1(1) – неопределенное. Для ямных погребений характерно скорченное на спине и боку положения, прямоугольные камеры с каменным перекрытием, наличие охры. Инвентарь представлен яйцевидными сосудами и кремневыми наконечниками дротиков (п.15). Катакомбные захоронения совершены в овальных камерах. Скелеты вытянуты на спине, имеют следы посыпки охрой. В п.18 череп со следами прижизненной трепанации. Инвентарь представлен грушевидной каменной булавой (п.4)» [45].

У 1968 році на Криворіжжі на території Південного комбінату по виводу дирекції комбінату були обстежені два курган, які у зв'язку з роботами на кар'єрі повинні були знищити. Один курган, триангуляційний пункт «Войково», повинен бути засипаний в зоні відвалу порід, яка йшла з кар'єра, а другий курган біля колишнього села Єкатеринівки у північного края кар'єра підлягала зносу у зв'язку з розширенням кар'єр.

Розкопки кургану «Войкове»: «Курган высотой 4 м, расположенный в районе шламоотстойника ЮГОКа. Исследовано 22 погребения: 1 - кемиобинское, 11 - ямных, 7 - катакомбных, 2 - эпохи поздней бронзы, 1 - неопределенное. Погребение кемиобинской культуры совершено в каменном ящике из хорошо подогнанных известняковых плит, расписанных красной охрой. Умерший лежал на деревянном помосте, возле черепа остатки растительного покрывала. Ямные захоронения совершены в прямоугольных камерах, большинство из которых перекрыто плитами, в одном случае плахами. Умершие лежат скорчено на спине или боку, кости носят следы посыпки охрой. В двух случаях прослежена выкладка скелетов (имитация анатомической целостности). Инвентарь беден: лепные сосуды, кремневый наконечник дротика и стрелы. Четыре катакомбных погребения принадлежали раннему этапу (XX – XX вв до н.э.). Входные ямы и камеры в плане прямоугольные. Умершие лежали скорчено на боку, в одном погребении скелет был связан, в одном отсутствовал. В п.12, во входной яме, найдены черепа лошади и быка и их конечности. Найдены: бронзовый наконечник колья и шило, каменная грушевидная булава, 13 кремневых наконечников стрел, формованная охра. В других погребениях обнаружены: 3 лепных орнаментированных сосуда и наковальня. Более поздние погребения совершены в овальных в плане камерах. Скелеты вытянуты. Находки представлены двумя сосудами и землеройным орудием из лопатки крупного животного. Погребения поздней бронзы имеют прямоугольные ямы и скорченное на боку положение костяков.» [9].

Звіти про наступні роки з 1969 по 1976 рік при роботі у Криворізькому історико-краєзнавчому музеї нам не потрапили до рук, проте відомості про

розкопки цих років ми можемо взяти з праці О.О. Мельника «Раскопки на Криворожье». За 1969 рік були проведені рятувальні розкопки біля села Єкатеринівка(зараз район промислової зони ЮГОКа) де досліджено курган, другий пам'ятник розкопувався на борту Первомайського кр'єра СевГОКа. До речі, як зазначає Олександр Олександрович, данні про результати дослідження кургана в селі «Єкатеринівка, автор Л.П. Крилова в архів Інституту археології АН УРСР не представила. Первомайський курган представлений двома типами похованнь: «Курган №1 на території Первомайского рудника имел высоту 5 м. В нем выявлено 25 погребений: 12 – ямных, 6 – катакомбных, 4 – эпохи поздней бронзы, 1 – кочевническое, 2 – неопределенных. Для ямных погребений характерны прямоугольные камеры, некоторые перекрыты деревом. Большинство скелетов лежало скорчено на боку, они обильно посыпаны охрой. На одном из перекрытий отмечены следы воздействия огня. Особенный интерес представляет погребение 3, где на каменном перекрытии найдено 4 деревянных колеса повозки, а в камере – большие отщепы кремня. Остальной инвентарь представлен тремя лепными сосудами и фрагментами керамики, ожерельем из клыков хищника, копытцами мелкого животного. Катакомбы овальной в плане формы, скелеты вытянуты на спине, посыпка охрой. Интересно погребение 8, где возле умершего, лежавшего скорчено на правом боку, найден полированный топорик с деревянной рукоятью, деревянный жезл с грушевидым навершием, остеососуд. Из других предметов найдены два лепных сосуда. Погребения поздней бронзы совершены в насыпи, форма ям не прослежена, умершие лежат скорчено на боку. В одном погребении, под слоем камки (морские водоросли) лежал костяк молодой женщины, возле черепа которой найдены 2 золотых височных кольца. Погребение кочевника находилось на глубине 1,3 м от поверхности насыпи. Сохранились череп лошади и часть берестяного колчана. На черепе остатки кожаной уздечки с серебряными и бронзовыми бляхами. На нижней части колчана находилась серебряная пластина-накладка.» [44,с. 10].

Розкопки за 1970 продовжувлися в курганах біля с. Єкатеринівка і с. Войкове(ЮГОК): «Курган №2 у с.Екатериновка оказался полностью

распаханным. Обнаружено одно скифское погребение, ограбленное в древности. В камере подбойного гипа на разных глубинах обнаружены кости человека, 4 бронзовых наконечника стрел, обломки железа. Группа у с.Войково. В кургане №1 найдено 2 киммерийских погребения, совершенных в удлиненно-овальных ямах. Одно погребение разрушено в древности, во втором умерший лежал вытянуто на боку головой на север. Курган №2 высотой 3 м, Исследовано 24 погребения: 6 – ямных, 17 – катакомбных, 1 – эпохи поздней бронзы. Ямные погребения имеют прямоугольную форму, перекрыты каменными плитами. Умершие лежали скорчено на спине. Скелеты посыпаны охрой. Следы циновки на уступах. В погреб 7, возле умершего, лежавшего скорчено на левом боку найдены 2 серебряные сережки в 1,5 оборота, лепной сосуд, челюсть кабана и клыки хищника. Катакомбные погребения совершены в овальных камерах, скелеты лежали слабо скорчено на боку. Одно погребение парное, одно – три умерших, а в погребении 5 – пять. В погребальном обряде применялась бледно-розовая охра. Уникальным является погребение №5, где 4 скелета были расчленены пополам в области поясницы, причем верхние части двух костяков лежали лицом вниз поперек единственного целого скелета. У двух других умерших грудные клетки находились между ногами, уложенные в виде ромба. Здесь найдены: каменная булава, бронзовое шило, наконечник стрелы из кремня. К числу уникальных мы также можем отнести п.24, где в камере находилась разобранная двухколесная деревянная повозка сложной конструкции, в которой находился умерший в полусидячем положении. Во входной яме найдены остатки кострища с капщенированными костями животных, два орудия для копания земли из лопаток крупных животных, курильница.» [46].

У 1971 році розкопано два кургани в районі ЮГОКа: «Курган №1 высотой 2 м, половина насыпи снесена. Выявлено 16 погребений из которых 4 полностью разрушены. Два погребения относятся к энеолиту, 8 – ямных, 1 – катакомбное, 1 – эпохи поздней бронзы. С энеолитическим погребением 10 совершенным в каменном ящике связано сооружение кромлеха диаметром 10 м, сложенного из необработанных плит ракушечника, уложенных горизонтально на земле. Ямные

захоронения имеют прямоугольные камеры, которые перекрыты деревом. Погребение 6 имело каменную обкладку по периметру ямы. Большинство костяков лежат скорчено на спине, обильная посыпка охрой. Катакомбное погребение ограблено в древности. В погребении эпохи поздней бронзы найдены банковидный лепной сосуд. Курган №2 высотой 1,3 м. Исследовано 12 погребений: 5 – ямных, 2 катакомбных, 1 – эпохи поздней бронзы, 2 – неопределенных, 2 – полностью разрушены. Ямные погребения безинвентарные, умершие лежали скорчено на спине. Катакомбы овальные в плане, умершие лежали вытянуто на спине. Найдено два орнаментированных горшка. В погребении поздней бронзы обнаружен банковидный сосуд.» [46, с. 11 – 12].

У 1972 році було досліджено два кургана епохи бронзи в якому були знайдені поховання ямного типу. В 1975 році було також розкопано два кургани в районі будівництва Криворізького електростанції, було досліджено курган № 4 та №6, в останньому на 1975 рік вдалося обстежити частково 4 поховання, розкопки були продовжено в 1976 році і було тоді виявлено 13 поховань: 1 – енеолітичне, 7 – ямної культури, 1 – катакомбне, 1 – епохи пізньої бронзи, 2 – кімерійських, 1 – кочівницьке[46, с. 12 – 13].

У 1977 році розкопки проводилися на північному борті Первомайського кар'єру Північного ЮГОКа. Досліджено три кургана групи «Харина Могила»: «Ямные погребения совершены в прямоугольных камерах, костяки скорчены на спине. В 2-х погребениях зафиксированы остатки циновки, в 3-х – каменное перекрытие. Костяки носят следы посыпки охрой. Инвентарь: ожерелье из клыков хищника, лепной сосуд, кремневая ножевидная пластина. Наибольший интерес представляет п.9 с остатками двухколесной деревянной повозки, Колеса диаметром 82 см, ступицы – 26 см, отверстия в ступице – 6 см. Остальные детали пяхох сохранились. Катакомбное погребение овальное в плане, умерший лежал слабо скорчено на правом боку, череп уложен отдельно. Погребения КМК совершены в насыпи, костяки скорченые на левом и правом боку. В области пояса найдены овальные костяніе пряжки. Курган №2, высота 1,2 м. Три погребения: 1 – ямное, 1 – эпохи поздней бронзы, 1 – скифское. Ямное погребение разрушено.

Погребение эпохи поздней бронзы, которое имело оградку из дикого камня размерами 2,5X2,0м, высотой до 0,7 м. В камере прямоугольной формы обнаружены остатки деревянной конструкции типа шатра. Инвентарь представлен биконическим горшком. Скифское погребение ограблено в древности. Курган №3, высота 0,3 м. Изучено два погребения: эпохи поздней бронзы и скифское. В скифском погребении, ограбленном в древности, найдены 2 костяные рукоятки ножа, 6 бронзовых наконечников стрел, 2 бронзовые круглые бляхи – украшение конской узды» [11]. Також у звіті зазначалося, що зняття кургана почато передчасно без урахування можливості повного обстеження при початку будівельних робіт, у зв'язку з чим курган не розкопаний повністю [11].

В 1978 році розкопано два кургани – один в центрі села Валового, другий в зоні будівництва житломасиву Вечірній бульвар міста Кривого Рогу: «Курган №1 в с.Валовое имел высоту 3.1 м, в кургане исследован кромлех и 8 погребений: 1 – энеолитическое, 2 – ямных, 2 – КМК, 3 – эпохи поздней бронзы. Кромлех диаметром 33 см состоял из обработанных плит красного гранита, высотой 2 – 2,5 м, шириной 2,1 – 1 м, толщиной 0,3 – 0,6 м. Плитам придана форма, близкая к прямоугольной, нижняя часть в большинстве случаев сужена и подтесана под клин. Установлены плиты с наклоном внутрь (80 градусов), в некоторых случаях впритык, в других – с разрывом 0,1-0,5 м. Полностью сохранившаяся часть длиной 15 м состояла из 8 плит, а значит весь кромлех имел не менее 50 шт. Кромлех – самое древнее сооружение, предшествовавшее кургану. Энеолитическое погребение совершено в каменном ящике размерами 2,4X1,5Б м, он имея каменную обкладку из нескольких слоев (3 – 4) плоских плит. Ее общие размеры составили 3,4X3,1X1,2 м. Возле умершего, лежавшего на спине находились: амфиболитовый молот – жезл, кремневый нож, медная пластина пояса, остатки деревянной гирлыги, полированная трубчатая кость животного - имитация флейты. Ямные камеры прямоугольные, перекрытие каменное, в одном – остатки плах. Умерший (п.5) лежал вытянуто на спине, второе погребение – не установлено. Инвентарь представлен бронзовым шилом, остатками деревянного сосуда, формованой охрой. Погребение КМК – скорченные на боку, лепной

банковидный сосуд, куски охры и древесного угля. Эпоха поздней бронзы представлена скорченными на боку погребениями. В одном найдены фрагменты лепного сосуда. Курган «Екатериновка» имел две вершины высотой 2,1Х1,2 м, соединенных перемычкой длиной 25 см. Обнаружено 25 погребений эпохи меди-бронзы» [11].

В середині серпня 1979 року в історико-краєзнавчий музей прийшло повідомлення від місцевого робітника-краєзнавця Криворізького гірничого інституту Лук'янченко Ю.А., про те що в ході будівельних робіт, що виконуються ремонтно-будівничим управлінням «Зелене господарство», руйнується пам'ятник архітектури – стародавній курган. При виїзду на місце двніні Лук'янченко підтвердилися. До цього часу курган був зруйнованим, шапка кургану була знята, а його контури серед бур'яну не прослідковувались. Детальніше про розкопки: «Обнаружено 6 погребений: 2 – ямных, 2 – каткомбных, 1 – КМК, 1 – эпохи поздней бронзы. Ямные погребения имели прямоугольные камеры, одно (2) перекрыто 9 каменными плитами. Костяки, посыпанные охрой, лежали скорчено на спине. Катакомбные погребения овальные в плане, одно (3) оказалось разрушенным в древности. В п.6 находилось 2 костяка, вытянутых на спине. Инвентарь состоял из лепных горшка и чаши, бронзового шила и овальных костяных подвесок. Погребение КМК скорчено на правом боку, кисти руку лица. Сопровождался умерший небольшим банковидным сосудом. Погребение 5 оказалось детским, костяк лежал на спине. За черепом находилось два лепных сосуда, один с ребром в верхней части, полностью орнаментирован штампом и острой палочкой» [12].

У 1980 році криворізький музей проводив розвідки пам'яток археології розміщених на території міста, особлива увага приділялася курганам, які знаходилися в зоні новобудов і промислових районах з ціллю визначити які об'єкти найближчим часом могли потрапити під сніг в результаті будівельних та земельних робіт. Було оглянуто біля 80 курганів і декілька поселень епохи бронзи. У 1981 році був створений постійно діючий археологічний загін, для проведення охоронних розкопок: «Отряд являлся соисполнителем республиканской

программы «Охранные исследования в зонах новостроек УССР», выполняемое музеем задание включено в координационный план Научного Совета АН УССР по проблеме «Археологические исследования на территории УССР», В 1981 году Криворожский историко-краеведческий музей производил спасательные работы на территории города и Криворожского района. Во время полевого сезона, продолжавшегося с мая по ноябрь включительно, было исследовано 10 курганов, в которых зафиксировано 125 погребений. В мае в результате разработки чернозема для нужд благоустройства Долгинцевского района г.Кривого Рога была полностью уничтожена насыпь №2 курганной группы «Ново – Украинка». При доисследовании кургана зафиксировано 5 погребений: эпохи меди и раннего железного века (вторая половина до н.э. -М в. дон.э.). В погребении №3 катакомбной культуры был обнаружен обработанный в нижней части человеческий зуб, закатанный в охру. Затем (июнь – сентябрь) спасательным раскопкам была подвергнута курганная группа «Шевченко», находящаяся на землях совхоза им. Т.Г Шевченко. Группа состояла из 9 насыпей, из которых 7 подверглись частичному разрушению в 1969 году при выемке чернозема для теплиц, строительных земляных и других видов работ. Курган №1 высотой 0,8 м, диаметр 21 м. Зафиксировано 10 погребений эпохи меди-бронзы. Курган №2 высотой 1,7 м, диаметр 27 м. Центральное ямное погребение было перекрыто тремя антропоморфными стелами. Обнаружено 19 погребений эпохи меди-бронзы. Курган №3 частично уничтоженный дорогой. К моменту раскопок имел высоту 0,5 м, диаметр 15 м. Насыпь возводилась в один прием над центральным погребением, которое оказалось ограбленным в древности. Погребение рубежа новой эры. Курган №4 сильно разрушен. Останец имел высоту 2,35, диаметр до разрушения имел около 45 м. Исследовано 34 погребения, относящихся к эпохе меди-бронзы и средневековью. Курган №5. Обнаружено 1 погребение, ограбленное в древности. По оставшемуся инвентарю можно отнести к скифскому времени. Курган №6, высота 1 м. Насыпь возведена в один прием. Погребение ограблено в древности. Сохранилась часть пастовых женских украшений, по которым погребение можно отнести к скифскому времени. Курган №7, высота 0,8,

диаметр до 25 м. Зафиксировано 4. погребения. Центральное ямное разрушено впускным погребением первых веков новой эры, в котором обнаружено ожерелье из стекловидной массы в количестве 79 бусин. В районе жилмассива Северного горно-обогатительного комбината спасательным раскопкам подверглись 2 кургана эпохи бронзы. Курган «Лукьяновка» имел высоту 3,70. Обнаружено 25 погребений эпохи меди - бронзы. Вп.1и 18 находились остатки деревянных повозок. В катакомбном п.10 на черепе погребенного зафиксирована маска из охры и трпанация на лобной кости. В п.25 найден амфиболитовый фасеточный топорик-жезл. В непосредственной близости от кургана, в прикурганной выемке нахадилось 4 погребения эпохи меди-бронзы.Курган №4 курганной группы «Приворотная балка». Исследовано 15 погребений эпохи меди-бронзы и скифского времени. На участке, попадающем под строительство школы жилмассива СевГОКа, было обнаружено 6 погребений эпохи поздней бронзы и скифского времени. В п.15 катакомбного времени найден орнаментальный топорик-жезл из амфиболита.» [46, с. 15 – 16].

У 1982 році Криворізький музей досліджував поселення черняхівського часу у поселені Христофорівка: «Площадь вскрытия составила 800 м². Культурный слой мощностью 30 – 50 см во многих местах практически полностью перепахан. В процессе раскопок были открыты остатки двух наземных построек, пять хозяйственных ям, три столбовых конструкции, располагавшихся около помещения №1. Сооружения 4 – угольные в плане, ориентированные по сторонам света. Наиболее отчетливо сохранилась нижняя часть южной стенки помещения №2. Она представляла собой два ряда вертикально стоящих плоских плит высотой 0,55 – 0,9 м. Простенок шириной 0,23 – 0,3 м был заполнен камнем. Прослежен слегка обожженный и утрамбованный пол с включением обмазки и пепла. Примерные размеры помещения №1 – 8,2X6,5 м. Помещение №2 – 6,1X5,7 м, глубиной 35 – 50 см от современной поверхности. В заполнении помещений собрано значительное количество керамики, преимущественно лепной, изделия из железа, бронзы и костей животных. В промышленной зоне Новокриворожского горно-обогатительного комбината был исследован курган эпохи меди-бронзы с

сильно разрушенным при строительстве канале. Здесь было обнаружено 9 погребений. Основное погребение (2) было перекрыто известняковой стелой. В погребении №4 на уступах находились 4 деревянных колеса повозки. Два полностью распаханых кургана скифского времени у ст.Гейковская были зафиксированы по могильным пятнам. Погребения ограблены в древности. В одном было найдено: 3 бронзовых наконечника стрел, 2 бронзовые ворворки и фрагмент спекшегося железного ножа. Были произведены наблюдения и поиски погребений в зоне строительства жилого дома завода «Ремгормаш». На строительной площадке до 1970 года находился курган «Галахова могила». Результат отрицательный» [13].

В 1983 році проводилися археологічні розвідки охоронні розкопки у Криворізькому районі: «В результате разведок открыто и повторно обследовано: 1 стоянка мезолитического времени, 1 поселение неолита, 10 – эпохи поздней бронзы, 2 – черняховского времени, 492 кургана различных эпох. На всех поселениях произведена топографическая съемка планов масштаба 1:500 и 1:1000, курганы высотой 4 и более метров заняты в масштабе 1:100. Осуществлены раскопки (разрушенный участок) могильника черняховской культуры на правом берегу реки Боковенька у пос.Христофоровка Криворожского района. Вскрыто 250 м площади, где обнаружено 51 погребение: 3 труположения, 1 трупосожжение, 1 кенотаф. По богатству инвентаря выделяется погребение 3 в прямоугольной яме со ступенькой. Здесь обнаружено: сероглинянный лощенный кувшин, горшки миски, открытого и закрытого типов чашки. Всего 11 гончарных сосудов. Большой интерес представляет костяной гребень, 2 бронзовые пряжки, подвязная фибула, железное шило, бронзовая игла в костяном игольнике. В промышленной зоне Северного ГОКа (Анновский карьер) раскопан курган эпохи поздней бронзы высотой 2,5м. Насыпь воздвинута в 2 приема, основное погребение – сабашиновской культуры. Впускное совершено в каменном ящике. На уровне насыпи с которой оно впущено прослежены остатки костра, слой тлена палевого цвета, кости животных и другие детали погребального обряда. Следует отметить находки в непосредственной близости от могил – вертикальных камней

со следами обработки, возможно – надмогильных знаков. Раскопкам также подверглась часть курганной группы «Близнецы», расположенной на левом берегу реки Саксагань, возле Криворожского гранкарьера. Группа насчитывала 10 насыпей от 0,2 до 2,5 м. Раскопано 4 кургана высотой 0,2 – 0,3 м, из них 2 кургана эпохи бронзы, 2 – скифские. В основном погребении скифского кургана 1, ограбленном в древности, инвентарь представлен золотым перстнем пластинчатого типа весом 7,9 г, 720 проба золота наконечниками бронзовых грехранных стрел и двумя ножами с костяными рукоятками» [14].

Криворізький історико-краєзнавчий музей в 1984 році проводив археологічні розвідки в Широківському районі. Ціллю роботи визначалось – проведення розвідок для складання археологічної карти Широківського району, описання, топографічної зйомки, фотографування і збору пам'ятників середньої течії річки Інгулець. Проводилися спасительні розкопки в місті Кривий Ріг по вулиці Ватутіна, в зоні Криворізького заводу по ремонту спецподвижного составу на площадці реконструкції системи совхоза Родина Криворізького району: «В результате разведок осмотрено и вновь открыто 11 поселений из них 8 – эпохи поздней бронзы, 3 – черняховского времени и около 300 курганов. На поселениях собран подъемный материал, преимущественно керамика, а на поселении черняховского времени расчищена площадка 20 кв.м с остатками наземного сооружения сильно поврежденного вспашкой. Большинство поселений распаивается. Производились спасательные раскопки по ул. Ватутина г. Кривого Рога. Исследовано 5 насыпей высотами от 0,3 до 1,3 м, из них 2 кургана оказались сильно разрушенными. В ходе строительства здесь обнаружены фрагменты лепных сосудов и разрозненные кости человека. Курган №1 высотой 1,3 м, эпохи поздней бронзы, 5 погребений. Курган №2 высотой 0,6 м, сильно разрушен, 8 погребений эпохи меди – бронзы. Курган №3 сnivelирован, скифский, одно погребение ограбленное в древности. Доисследовался курган «Долгая могила». 2 вершины высотами 2,3 и 0,7 м, частично разрушен в ходе строительства завода. Обнаружено 9 погребений (1-й пол. тыс. н.э.), основное кеми-обинской культуры. Ямное погребение 1 перекрыто плитой с углубленным орнаментом в виде

стилизованной птицы. Осуществлялись спасательные раскопки на землях совхоза «Родина». Исследовано 6 из 11 насыпей курганной группы «Рядовые могилы». Курган №11, высота 0,5 м, 1 погребение конца тыс. до н.э. Курган №10, высота 0,6 м, 5 погребений 1 –1 тыс. до н.э. Курган №9, высота 1,8 м, скифский, основное погребение ограблено в древности, найдены большие фрагменты железного панциря, 2 погребения впускные, детские. Обнаружены пастовые бусы. Фрагментированный железный браслет. Курган №8, высота 1,9 м, 1 погребение скифского времени, ограблено в древности. Деформированная золотая пластина с изображением стилизованной головы орла, большие фрагменты железного панциря. Курган №7, высота 2,9 м. Курган №6, высота 2,4 м, 3 погребения эпохи поздней бронзы (основное), 1 – кочевническое» [15].

Отже, проаналізувавши всі звіти археологічних розкопок з Криворізького історико – краєзнавчого музею, можна заробити висновок, що у зазначених період (1954 – 1984 рік) розкопки проводилися з хорошою регулярністю. Хоча ще з 1954 по 1964 рік вони були одиничними. Починаючи з 1971 року дослідження пам'яток на Криворіжжі проводилося місцевими фахівцями Криворізького музею. В подальшому дуже позитивним чинником розвитку археології на Криворіжжі було реформування Криворізького археологічного загону в постійно діючу Криворізьку експедицію. За період роботи археологічного загону, а в подальшому – Криворізької археологічної експедиції під керівництвом О.О. Мельника, під час обстеження території Криворіжжя було виявлено 450 курганів, 30 поселень, 3 могильники, що належали різним історичним спільнотам, що населяли територію Криворіжжя в минулому.

3.2. Археологічні розкопки в 1985-1995

Даний період характерний тим, що за цей час КраЕ було розкопано та досліджено 66 курганів, у яких виявлено 452 поховання, що належали різним археологічним культурам. Також, ми не можемо оминати того факту що відбувся у 1990, а саме під час проведення розвідувальних робіт на території Криворіжжя побував відомий археолог Б.Мозолевський. Проводячи обстеження царських

скіфських курганів, Борис Миколайович відвідав розкопки, котрі проводились біля курганної групи "Рядов« Могили» в районі Гданцівського кар'єру. Для обстеження курганів, які мали висоту 8 – 9 м, Б. Мозолевський в своєму звіті відзначив: «В такому складному місті як Кривий Ріг без допомоги місцевих археологів та краєзнавців місцевого краєзнавчого музею неможливо» [55, с.20]. Під час обстеження Б. Мозолевський відвідав кургани найбільші на Криворіжжі: курган Дубова Могила, Ляхова Могила, «Рядові Могили», котру розкопав та дослідив криворізький археолог О. Мельник [55, с. 20].

У 1992 – 1993 роки експедицію очолював випускник ДНУ, фахівець з археології О.Б. Будников. Під час його керівництва були проведені археологічні розкопки кургану біля селища Бажанове, в якому було досліджено 25 поховань епохи бронзи. Одним із найвизначніших об'єктів вивчення була частина могильника, що знаходилася в районі вул. Ватутіна, у якому виявлено поховання доби енеоліту [55, с.21].

В 1993 – 1994 роки було розпочато розкопки кургану поблизу с. Новолозоватка Криворізького району. Очолив розкопки молодший науковий співробітник Криворізького музею Ю.А. Лук'яненко. Під час розкопок кургану було досліджено 39 поховань, які належали до періоду енеоліту – пізньої бронзи. В зв'язку з тим, що виконані роботи експедицією не були профінансовані розпорядником, звіту про виконані роботи складено не було [55, с. 21].

У 1993 році отримав дозвіл на проведення археологічних досліджень науковий співробітник Дніпропетровського відділу охорони пам'яток та історичної спадщини В.В. Тітов, котрий провів розкопки курганів та території ЦГЗК та с. Розівка Криворізького району [55, с. 22].

Тепер перейдемо до детального розгляду кожної археологічної розкопки по матеріалам звітів з Криворізького історико – краєзнавчого музею.

У 1985 році Криворізький музей з травня по листопад проводив рятувальні розкопки в місті Кривому Розі і у Криворізькому районі в зоні робіт Аннівського кар'єру Північного комбінату були обстежені три кургани (6, 7, 8,) курганної групи «Рядові могили»: «В 1985 году Криворожский музей с мая по ноябрь производил

спасательные раскопки в г.Кривой Рог и Криворожском районе. В зоне вскрышных работ Анновского карьера Северного горнообогатительного комбината были исследованы три кургана (6, 7, 8) курганной группы «Рядовые могилы». Курган №6 распахан, высота 0,3 м. В центре насыпи погребение эпохи поздней бронзы. Сосуд-кубок на высоком кольцевом поддоне. Курган №7 распахан, высота 0,3 м. Под насыпью два погребения эпохи поздней бронзы. Курган №8, высота 0,8м, порос кустарником. В центре погребение половца. Яма частично перекрыта досками. Находки: истлевший берестяной колчан, 6 железных наконечников стрел различных типов, светильник, свернутый из медной пластины, железные пряжки, кольца и т.д. Продолжались спасательные раскопки поселения черняховского времени у пос.Христофоровка. Вскрыто более 300 м площади. Исследованы развал наземного жилища, зафиксирована часть каменного очага, нижняя часть кладки стен. Раскрыты две хозяйственные пристройки, примыкавшие к жилищу, которое исследовалось в 1962 году: одна каменная, вторая каркасно-стобовая, две стенки которой из обожженной глины. Из находок следует выделить железный и костяной гребни, сердоликовую бусину, 2 прясла, костяной наконечник. В сентябре-ноябре производились раскопки останца кургана «Царева могила», попавшего в зону вскрышных работ карьера №3 Новокриворожского ГОКа. Подробно изучена стратиграфия насыпи и конструкция каменного панциря. Повторно исследованы погребения 9 и 16и уточнены границы раскопа 1907-1908 гг, скорректирован план В.И.Гошкевича. В кургане обнаружено 8 погребений эпохи меди-бронзы. В парном катакомбном погребении найден развал деревянной чаши с углубленным орнаментом в виде ломаных линий и другой инвентарь» [16].

У 1986 році експедиція музею провела охоронні кургани в місті Кривому Розу і Криворізькому районі: «Четыре кургана исследованы у с.Родионовка в зоне реконструкции оросительной системы совхоза «Родина». Два кургана, включая самый крупный – «Камову могилу», высотой 4,5 м, возведены эпоху позднего энеолита, остальные - в скифское время. Исследовано 16 погребений эпохи меди-бронзы и раннего железного века. Из погребений ямной культуры, совершенных

в прямоугольных материковых ямах наибольший интерес представляет погребение 5 кургана «Камова могила», содержавшее разобранную деревянную повозку. Четыре колеса и некоторые детали находились по уступам, остальные перекрывали камеру. У таза находился кожаный мешочек, содержащий 11 зубов лисицы. Инвентарь остальных ямных погребений представлен ожерельем из клыков хищного животного, охрой, створками пресноводных раковин. Погребения эпохи бронзы впущены в насыпь. Характеризуются сильно скорченным положением на боку. Инвентарь представлен костяной пряжкой (п.1 кургана «Камова могила»). В погребениях эпохи раннего железа, ограбленных в древности, найдены девять наконечников стрел, обломки железных копий, пастовые бусы, бронзовое дисковидное зеркало, чернолаковая мисочка, глиняное прясло, три железных ножа с костяными и деревянной рукояткой, три круглых шара из сланца. К рубежу нашей эры относятся два сарматских захоронения – погребения 4 и 9 кургана «Камова могила». В первом погребенный находился в деревянной колоде, инвентарь представлен лепным сосудом и фрагментами бронзовых обойм. Погребение 9 имело сложную конструкцию из дерева. Здесь обнаружены: золотая фибула с драгоценным камнем в центре инкрустированная цветными эмалями и сканью, золотая серьга с эмалевыми вставками и круглыми подвесками на цепочках, 21 золотое украшение головного убора в виде спаренного бисера, стеклянное ожерелье, бронзовое зеркало с деревянной рукояткой, глиняное прясло, железный нож, кувшин, берестяной короб. В зоне застройки микрорайона Заречный г.Кривого Рога исследовано 3 кургана высотами 0,3-0,65 м, содержавших 30 погребений эпохи бронзы. Захоронения ямной культуры совершены в прямоугольных ямах, перекрытых деревом или каменными плитами. Для впускных погребений характерны ямы с уступом и круговая планировка. Погребенные в основном лежат скорченс на спине или правом боку. Ориентация неустойчива. Кости слегка окрашены охрой, большинство имело куски формованной охры. Следует отметить основное погребение 5 кургана 4, с которым связано кольцевой ровик диаметром 11 м» [17].

У 1987 експедиція музею вела роботи в місті Кривого Рогу, в Криворізькому і широківському районі: «роизводились раскопки святилища раннего железного века, расположенного на правом берегу р.Ингулец. Комплекс в плане круглый, диаметром 114 м. С наружной стороны он опоясан расплывшимся валом шириной 20 – 22 м, высотой 0,8 – 1,0 м. За валом расположен ров шириной 22 – 24 м, глубиной 1,4 – 1,65 м, в центре – овальная площадка размерами 35 м (север-юг)X28 м (запад-восток). С целью изучения стратиграфии, были заложены траншеи шириной 1 м по линии север-юг – 116 м; по линии запад-восток – 62 м. Установлена стратиграфия вала, первоначальные размеры рва, имевшего ширину на уровне древней поверхности 6,0-6,5 м, по дну 4 м, глубину 5,5 м. Диаметр вала и рва по осевым линиям составил 70X50 м соответственно. В заполнении рва найдены черепа лошадей и кости других животных, на дне костяк мелкого животного. В центре святилища заложен раскоп площадью 62 м², здесь найдены многочисленные фрагменты амфорной тары. Спасательным раскопкам было подвергнуто поселение эпохи поздней бронзы у с.Николаевка Широковского района. В раскопе площадью 670 м зафиксированы остатки наземных жилого и четырех хозяйственных помещений из известняка-ракушечника. В пределах построек и культурном слое найдены: кварцитовые терочки, фрагменты зернотерок из аркозовых песчаников, кремневый вкладыш и отщепы, костяные орудия для обработки кожи и волокон. Многочисленная керамика представлена фрагментами различного типа сосудов. Возле с.Моисеевка Криворожского района раскопан курган №5 высотой 3 м. Курган сооружен в три приема, первичная насыпь с погребением не связана. В кургане выявлено 10 погребений: кемби-обинское, ямное, три катакомбных, четыре эпохи поздней бронзы, одно неопределенное» [46, с. 22].

В 1988 році розкопки проводилися в селі Мар'янівка: «На стройплощадке завода цементно-стружечной плиты (г.Кривой Рог) раскопан курган «Ремонтинская могила», высотой 5,1 м. Обнаружено 10 погребений: 4 - ямного времени, 3 - катакомбных, 3 - КМК. В перекрытии ямного погребения 9 найдена антропоморфная стела. На лицевой части черепа катакомбного погребения 5

зафіксовані следи раскраской охрой, в глазницах - охровые шары. Представляет также интерес погребение 7 КМК, совершенное в прямоугольной грунтовой яме. У таза умершего, на боку лежал темно-серый лепной лощеный биконический корчаговидный сосуд плавных очертаний округлыми ручками на ребре» [18].

Розкопки у 1989 році проводилися у селі Недайвода, Криворізького району, було досліджено 10 курганів у селі Недайвода, поселення епохи «Рибасово – 2». У 1990 році проводилися в Криворізьким і Павлоградським районах Дніпропетровської області. В 1991 році розкопували курганну групу «Рядові могили», 1992 – рік експедиція проводила охоронні розкопки випадково виявленого могильника епохи енеоліту. У 1993 році обстежувався курган у селі Новолозоватка. В 1994 році розкопувався курган висотою 0,5 м з східної окраїни селі Розовка Широковського району [46, с. 25 – 28].

Відділ охорони пам'ятників при Криворізькому історико-краєзнавчого музеї проводив рятувальні розкопки кургана епохи бронзи в зоні Центрального гірничозбагачувального комбінату і археологічні розвідки на поселенні епохи пізньої бронзи у селі Іванівка Криворізького району: «Курган висотою 0,3 м распахан. Обнаружены остатки каменной кладки. В центре находилось погребение эпохи поздней бронзы в каменном ящике из плоских плит железистого кварцита. Наружные размеры 175X140 см. Находился на глубине 1,45 м. В ящике обнаружен костяк взрослого человека, ориентирован головой. На восток, находился на левом боку в скорченном положении. В области черепа находился горшок со слабо выраженным ребром в верхней трети. На Ивановском поселении обнаружены зольники, остатки наземных построек и хозяйственная яма. В заполнении хозяйственной ямы обнаружены: каменный растительник, фрагменты керамики, кости животных. При шурфовке обнаружены фрагменты шероховатых и заглаженных сосудов» [20].

З огляду всіх проаналізованих звітів можна сказати, що розпочаті дослідження на початку 60х років ХХ століття давали великі надії на подальше археологічне вивчення цього регіону. Але умови середини 90х років внесли свої

корективи, відсутність фінансування в сфері археологічних досліджень призвела до призупинення дослідницько – польових робіт. Це не обійшло і Криворізьку археологічну експедицію, котра в 1996 році припинила своє існування.

3.3. Археологічні розкопки в 2001 – 2016

Тепер ми переходимо до наступному етапу нашого дослідження, а саме розгляду описів археологічних розкопок починаючи з початку ХІ століття. Першим нам зустрічається опис за 2001 рік розкопу скіфського святилища проведеним О.О. Мельником: «Криворізький історико-краєзнавчий музей продовжив розпочаті у 1987 р. розкопки в урочищі "Горка". Воно розташоване на високому плато першого вододілу річки Інгулець, у курганній групі "Ляхова Могила» складається з 8 насипів, за 2.5 км на Пн. Сх. від залізничної станції пам па за. 09 км на Пд. від Карачунівського водосховища. Це вперше стисло описав В.Гошкевич. Як встановлено розвідковими дослідженнями 1987 р., святилище являє собою земляну споруду, що в плані наближається до кола з діаметрами 116 м з півночі на південь та 110 м зі сходу на захід. В центрі її розміщується підовальної форми майдан розмірами 24 x 19 м, оточений ззовні кільцевим ровом та валом. Ширина запливу рову по верху становить 20-22 м, сучасна глибина від денної поверхні 1,4- 1.8 м. Діаметр рову по тальвегу 48-50 м, За ровом йде земляний вал, висота якого становить 0,8-1,2 м, а ширина підніжжя – 20-23 м. Діаметр кільця валу становить 87-90 м. З метою визначення характеру пам'ятки в 1987 р. через центр було прокладено розвідкову траншею довжиною 116 м та шириною 1 м в напрямку Пн. Зх. - Пд. Сх (як дозволяли дерева, оскільки територія святилища та навколишня місцевість заросла деревами та кущами). Ця траншея отримала нульовий порядковий номер. Згодом до неї, для дослідження північно-західного сектору об'єкту, під кутом 90°, була прирізана з центру траншея "А", яка мала східчастий характер. Довжина її 64 м при такій же ширини. В місці найбільшої концентрації кераміки (перетин траншей "О" та "А"), на центральній площадці був закладений розкоп "А" площею 62 м. В результаті робіт 1987 р. вал і рів були розрізані в трьох секторах, що дало можливість отримати загальну

стратиграфію пам'ятки. В розколі "А" потужність культурного шару сягала 0.4 м. Складався з темно-сірого грудкувато-зернистого, з буруватим відтінком, сухого чорнозему. Материк починався на глибині 0,45 – 0,5 м. Слід підкреслити, що материк під давньою поверхнею валу залягав на глибині 0,65 – 0,7 м. Можливо, в давнину при вирівнюванні центральної площадки частина ґрунту була знята. Знахідки розпочинались з першого штика. Всього в розкопі знайдено 33 фрагменти стінок амфор, з них два з вінцями. Більша частина має рожевий колір, 5 – світло-рудий. Знайдено також маловиразний фрагмент стінки ліпного посудини. В інших ділянках з ровом, знайдено ще 82 уламки стінок» [21].

В подальшому 2003 році Криворізький історико-краєзнавчий музей продовжив розпочаті в 1987 та 2001 році роках дослідження святилища «Гірка». В розкопках прийняли участь студенти-історики Криворізького державного педагогічного університету, які проходили археологічну практику. Роботи тривали протягом липня місяця: «В результаті проведених робіт було одержано 12 профілів валу та рову, це дозволило зробити попередню реконструкцію валу. Він мав початкову ширигу том знаходився на відстані близько 10 м від рову. Вал мав таку стратиграфію: поверхню спершу насипали чорноземне кільце завширшки 3-6 м. заввишки близько 5м. Цей насипний чорнозем перекривався шаром рудої глини з червонутим відтінком з домішкою білої. Його потужність в межах 0,6-0,9 м. Наступний шар складався із білої з жовтуватим відтінком глини до висоти 0,75 м. Зверху знаходився пласт темного сірого чорнозему з домішками жовтої та рудої глини - до висоти 1 м. Слід зауважити, верхній шар чорнозему був, вірогідно, частково взятий на стороні. Підрахунки світо, що з контуру рову можна було взяти близько 700 куб м чорнозему, який. в основному утворив первісне кільце валу, Перекриття валу ґрунтом стороннього походження, можливо, пояснюється бажанням збільшити його висоту, або ідеологічним підґрунтям необхідністю завийшнього чорноземного шару. Наявність домішок інших ґрунтів в кожній з досилок, на думку професора Криворізького технічного університету В.Мартінова, відображує спосіб копання рову методом ступінчастої перекидки. Рів у перетині має вигляд перекинутої рівнобічної трапеції» [22].

Розкопки в 2007 році носили рятівний розкопки курганів в місті Кривий ріг у селі Володимирівка Софіївського району і розвідки курганів в Апостолівському районі Дніпропетровської області, керівником розкопок був О.О. Мельник: «Насип кургану 10 був зруйнований наприкінці 2006 року при прокладці обхідної залізничної колії хвостосховища. Було досліджено південну периферію кургану, де зафіксовано одне частково зруйноване ямне поховання, і ровик, який йшов до основного поховання половця в кургані 8, досліджено в 1985 році. Роботи велись після зняття бластичного шару бульдозером. По закінченню досліджень ділянка розкопу розчищена бульдозером. Роботи по розкопкам кургану 9 плануються продовжити в 2008 році. Кургани 9 і 10 входять до складу групи «рядові могили», яка спочатку включала 14 насипів, 8 з яких досліджено і 1983 – 1990 році. Курган 3 біля село Володимирівка розкопаний вручну шляхом пошарового зняття ґрунту. Курган досліджено повністю. Другий курган №4, заявлений у відкритому листі, виявлено місцем, де складала каміння при спорудженні найбільшого в групі кургану 1 висотою до 1,4 м» [23]. Можна сказати, що в Апостоловському районі розвідки курганів проводилися в контексті складання Державного реєстру пам'яток. Боло оглянуто насипи на території Апостолівської міськради 5 сільрад, як було зазначено у звіті подальші роботи планувалися продовжувати тільки при умові подальшого фінансування.

За 2008 рік ми маємо три звіта: 1) №1, 11 груп «Рядові могили» на північному борті Ганнівського кар'єру Північного ГЗК; 2) №2, на території Новокриворізького ГЗК; 3) №2, біля села недайвода Криворізького району.

Звіт про розкопки кургану 1 групи «Рядові могили»: «Аналіз стратиграфічних розрізів дає підстау стверджувати, що курган 2 насипаний в один прийом над похованням 7 давньооямного часу(середина III тисячоліття до н.е.). Ґрунт насипу складався із темно-сірого однорідного грудкувато-зернистого із коричневим відтінком. Ґрунт сухий. Давня поверхня проявилася у 6 профілях. Вона була горизонтальною, характерного тліну від трав'яного покриву не виявлено, можливо, трава перед спорудженням насипу була видалена» [24].

Звіт про розкопки кургану 2 в селі Недайвода Криворізького району: «Аналіз досліджених кам'яних конструкцій та комплексів показує, о розкопаний об'єкт міг бути курганоподібним святилищем доби пізньої бронзи. Вірогідно, що спочатку, на рівні давньої поверхні було створено прямокутну у плані загородку із вертикальних плит. Після завершення будівництва святилища в результаті ритуальної практики, було здійснено спорудження трьох ям, в одній з яких був горщик. Ще одна, ймовірна, четверта яма була зруйнована сучасними грабіжниками» [25].

Звіт про розкопки кургану 11 групи «Рядові могили»: «Курган 11 був споруджений у добу бронзи, мав початкову висоту до 1,6м, діаметр 22-22 – 24м. Насип, за виключенням центральної частини, шириною до 9м, було зруйновано у другій половині ХХ сторіччя в результаті планування площадки при земельних роботах. Поховання подібного типу пограбовано у давнину. Воно могло відноситися до періоду середньої – пізньої бронзи» [26].

В 2011 році розкопки відбувалися біля село Недайвода Криворізького району святилища та ґрунтового могильника: «Охоронні дослідження Недайводського святилища та могильника розпочаті Криворізьким історико-краєзнавчим музеєм в 2008 році у зв'язку з відведенням земельної ділянки площею 160 го, яка знаходилася в межах території Недайводської сільради. В 2008 – 2010 роках роботи проводила експедиція Криворізького музею, а в 2011 – Недайводська охоронна експедиція Інститут археології НАН України. Комплекс розташований на рівній ділянці між лівим берегом річки Інгулець і котловиною балки Попової. Розкоп II був закладений у 2009 році, у його центрі знаходиться гранітна антропоморфна стела з відкритою головою. Розкоп III Розритий навколо стели 3, південніше розкопу II» [27].

У 2012 році продовжено розкопки кургану біля села Недайвода: «Приймаючи до уваги результати досліджень 2011 року було вирішено розкоп 5 закласти північніше розкопу 4, де зафіксовано два значних за розмірами скупчення каміння. Роботу розпочато на східній частині розкопу 5. «Алея» у вигляді двох субпаралельних кам'яних рядів, що поступово звужувалися з північі

на південь. Конструкція складена переважно з уламків граніту і сланцю, великі брили зосереджені в основному на півночі».

У 2016 році відбувалися археологічні дослідження ділянки реконструкції скверу біля школи мистецтв №2 по вулиці Свято-миколаївській міста Кривого Рогу: «11 квітня 2016 року наукові співробітники Криворізького історико-краєзнавчого музею Ірина Стеблина та Олександр Мельник при огляді скверу на колишній площі ім. Леніна, де проводилась реконструкція та благоустрій, в будівельних траншеях зафіксували куски вапняку і азбестового (аспідного) сланцю. З бібліографічних джерел відомо, що академік А.Й. Гюльденштадт в описах своїх геологічних екскурсій» Південною Україною в 1773 – 1774 роках вказував, що азбестовий сланець, який видобувають біля злиття Інгульця та Саксагані, йшов на підлогу місцевих церков. Беручи до уваги вище згадане, було зроблено припущення, що знайдені плити сланцю могли належати першій дерев'яній церкві Кривого Рогу, збудованій в 1761 – 1763 роках. Ця інформація була доведена до керівництва району і міста з пропозицією дослідити перспективну ділянку з метою запобігання їх знищення. Влада припинила роботи і сприяла в розкопках. Під час розкопок виявлено велику кількість кованих залізних костилів, цвяхів та їх фрагментів, Дослідження фундаменту притворної частини показали, що довжина його в напрямку північ-південь становить 8,60м, ширина 6,40 м» [29].

В 2016 році також були проведені археологічні дослідження (розвідки) в Апостолівському районі Дніпропетровської області, вони продовжували рід досліджень початих ще в 2007 році, тож було досліджено 69 курганів і встановлено, що 15 насипів задерновані й мають оборані поли. В результаті археологічних досліджень було встановлено наступне: «З 55 позначених на карті землекористування курганів знайдено місцевостій оглянуто 46, а 9 не виявлено через втрату візуальних ознак через постійне розорювання та засіяння. Вісім курганів було знову виявлено й позначено на карті. Постійно розорюються й засіваються соняхом, кукурудзою тощо 39 курганів. Біля жодного кургану не

встановлена охоронна зона й відсутні інформаційні та попереджувальні знаки» [28].

В 2017 році проводилися археологічні дослідження кургану 7812в м. Кривий Ріг Дніпропетровської області. Систематичні розкопки на території сучасного Тернівського району міста Кривий Ріг розпочались у 1969 році. Археолог Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І. Яворницького Л.П. Крилова в промисловій зоні Першотравневого кар'єру Північного ГЗК влітку 1969 року дослідила курган висотою до 5 м, який входив до південного гнізда курганної групи «Рядові могили». В 1972 році археолог Криворізького історико-краєзнавчого музею М.М. Нікітенко біля сел. Веселі Терни дослідив курган висотою 1,0 м, в якому виявлено 10 поховань: одне – енеолітичне, 5 – ямної культури, 2 – інгульської катакомбної культури, 2 – доби пізньої бронзи, одне – невизначене. В 1977 році співробітник Криворізького музею Г.Г. Михайлюк дослідив три кургани з курганної групи «Харіна могила», що знаходились на північному борті Першотравневого кар'єру: «1. Археологічне дослідження кургану 7812 дозволяє зробити припущення, що до спорудження насипу тут існувало святилище, яке могло повторювати космогонічний міф про боротьбу Індри і Вішну з демоном Врітрою. На це вказує кенотаф з моделлю стопи, ритуальна часткова руйнація кромлеху (тіла демона), впуск поховання 4 в середину кромлеху – останнє могло символізувати Індру. 2. Перший насип мав плоску вершину діаметром 6,50 м, яка знаходилась над кромлехом. Можливо, ця площадка також певний час використовувалась для культових потреб. 3. До цікавих спостережень відносяться: а) 34 вертикальних сліди від знаряддя по всій висоті на стінах камери дитячого поховання 3 ямної культури; астрагал, що лежав на фрагменті плахи перекриття тут же; б) вхідна яма, зроблена шляхом зняття частини існуючого насипу з напільного боку; протилежна стіна котловану висотою 1,50 м стала південно-західною довгою стіною вхідної ями (поховання 6 ямної культури); в) покриті вохрою зверху і знизу стопи і частини гомілкових кісток можуть свідчити про наявність «чобітків», фарбованих у червоний колір (поховання 6 ямної культури); г) можливе використання хутряної завіси над лазом

(поховання 9 інгульської катакомбної культури); г) унікальне поховання 12 інгульської катакомбної культури, в якому вперше на Криворіжжі виявлено такий комплекс поховальних речей: ліпна орнаментована чаша з двома наліпками з отворами, остеогорщик з рештками рисованого і прокресленого орнаменту, два культових предмети (кам'яні вівтарики) з вохряними полосами на бічних сторонах, два стрекала, дві вохряні «стопи», фарбований вохрою череп, рештки шкіряної подушки з чорноземно-вохряним наповненням під черепом;», «Дослідження кургану 7812-1 показало, що, можливо в кінці ХІХ – на початку ХХ століття первісний насип було зруйновано при проходженні розвідувального шурфу на залізну руду. Вірогідно, були знищені/пограбовані два поховання, які знаходились у материку. Після завершення розвідувальних робіт шурф був засипаний і на місці кургану знову спорудили насип, який згодом почав сприйматись як курган. На початку 2000-х років його поставили на державний облік» [30].

Висновки до розділу 3

У 1954 – 1984 рік розкопки проводилися з хорошою регулярністю. Хоча ще з 1954 по 1964 рік вони були одиничними. Починаючи з 1971 року дослідження пам'яток на Криворіжжі проводилося місцевими фахівцями Криворізького музею. що розпочаті дослідження на початку 60х років ХХ століття давали великі надії на подальше археологічне вивчення цього регіону. Але умови середини 90х років внесли свої корективи, відсутність фінансування в сфері археологічних досліджень призвела до призупинення дослідницько – польових робіт. По звітам археологічних розкопок починаючи від 2000х років які знаходяться в фондах

Криворізького історико-краєзнавчого музею, що були нами опрацьовані можна сказати, що розкопки які проводилися в зазначених роках були продовженням розкопок кінця ХХст.

ВИСНОВКИ

Виходячи із поставлених завдань нашої магістерської роботи, та опираючись на висвітлений нами матеріал, ми дійшли до наступних висновків.

Тема історіографії археологічних досліджень на Криворіжжі є доволі актуальною для нашого краю, адже Кривий Ріг місто багате на археологічні пам'ятки тому загальна історія розкопок повинна бути впорядкована та освітлена.

Криворіжжя було заселено з найдавніших часів первісного суспільства, знахідки вказують, що перші жителі з'явилися ще в період середнього палеоліту(100-40 тис. років тому) тип тогочасної людини був неандерталець, який передував типу сучасної людини. В період пізнього палеоліту(40-10 тис. років тому) на Криворіжжі виникли більш сприятливі умови для життя, первісна людина осідає в цій місцевості на доволі тривалий час.

На теренах Кривого Рогу багато археологічного матеріалу стосовно племен і народів давнини, проте це далеко не все чим багате наше місто і його навколишня територія. Новий етап заселення та освоєння місцевості в XVII – XVIII століттях, в цей час Криворіжжя пов'язане із запорозьким козацтвом. До складу Земель Запорозьких вольностей наш край входив з 1649р., коли вперше були чітко визначені кордони козаків-запорожців. З середини XVII, починають з'являтися зимівники в яких люди займалися скотарством, рибальством, бджільництвом, полюванням.

В середині XVIII ст. населення поповнювалося вихідцями з України та Росії, молдаванами, сербами ті іншими. Було доведено, що саме тоді виникла більшість зимівників, які передували багатьом сучасним селам, як то Лозуватка, Шестірня, Широке, Веселі Терни, Глеюватка, Зелене, Миколаївка, Олександрівка та ін.

З цієї короткої історію краю, можемо бачити, у давні часи тут відбувалися процеси завдяки яким залишився історичний та археологічний матеріал з історії Криворіжжя. Все вище сказане засвідчує, що причини проведення археологічних розвідок були дуже вагомі і ми багато раз зустрічали у літературі що перші вагомі такі розвідки в цілях пошуку предметів минувшини були проведені Олександром

Подем, але і до нього були люди які цікавилися археологічними пам'ятками нашого краю і публікували припущення у своїх працях, просто Олександр Миколайович був першим хто почав перевіряти ці здогадки.

В кінці ХІХ століття два невеликих кургани доби бронзи були розкопані та дослідженні археологом-аматором В.Смочинським біля злиття рік Інгульця і Саксагані. Наступним хто проводив розкопки був В.І. Гошкевич, про його розвідки зберіглося більше інформації.

Період насичених археологічних розкопок після початку ХХ століття скінчився, але це не означає, що вони зовсім не проводилися. У 20-30х роках на території України почали будувати великі об'єкти (Дніпрогес, Азовсталь, Криворіжсталь та ін. У 30-ті роки на Криворіжжі робила розвідки археолог І.Фабріціус, нею були описані та нанесено на карту в межах цього регіону близько 50 курганів.

Завдяки праці К.Горба ми знаємо про невеликі археологічні розвідки які були проведені історичним гуртком Христофорівської середньої школи у різний час 1954 – 1956 років. Гурток дослідив долини рік Боковеньки і Бокової у межах Криворізького району, у результаті чого, було виявлено вісім давніх поселень

Подальше дослідження археологічних пам'яток Криворіжжя пов'язане з Л.П. Криловою, яка протягом 1964-1970 рр провела розкопки 41 кургана, що відносилися до різних археологічних культур.

Починаючи з 1971 року дослідження пам'яток на Криворіжжі проводилося місцевими фахівцями Криворізького музею. В подальшому дуже позитивним чинником розвитку археології на Криворіжжі було реформування Криворізького археологічного загону в постійно діючу Криворізьку експедицію. За період роботи археологічного загону, а вподальшому – Криворізької археологічної експедиції під керівництвом О.О. Мельника, під час обстеження території Криворіжжя було виявлено 450 курганів, 30 поселень, 3 могильники, що належали різним історичним спільнотам, що населяли територію Криворіжжя в минулому.

Судячи з звітів археологічних розкопок починаючи від 2000х років які знаходяться в фондах Криворізького історико-краєзнавчого музею, що були нами

опрацьовані можна сказати, що розкопки які проводилися в зазначених роках були продовженням розкопок кінця ХХст.

Отже, можемо сказати, мета нашого дослідження – на основі опрацювання наявних джерел і здобутків історіографії комплексно охарактеризувати та систематизувати археологічні дослідження Криворіжжя, досягнута, завдання виконані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Бolečух А. Г. Історіографія в дисциплінарній структурі історичної науки *Вісник Дніпропетровського університету. Серія. «Історія та археологія»*. – 2010. С. 208-213.
2. Важинський С. Е., Щербак Т. Методика та організація наукових досліджень. 2016. 260 с.
3. Горб К. Боковенские поселения Криворожья. 1956. 10 с.
4. Гошкевич В. Клады и древности Херсонской губернии. *Типография ЮГА*. 1908. С. 171.
5. Зашкільняк Л.О. Замітки про сучасну українську історіографію. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. С. 13-29.
6. Звіт 1964. Крилова Л. П. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
7. Звіт 1965. Крилова Л.П. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КЗ-4-5.
8. Звіт 1966 Крилова Л.П. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
9. Звіт 1968. Крилова Л.П. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
10. Звіт 1977. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КВФ 1160.
11. Звіт 1978. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КВФ 11542.
12. Звіт 1979 рік. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КМФ 11578.
13. Звіт 1982 рік. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
14. Звіт 1983. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КДР 14926.
15. Звіт 1984. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КВФ 12535.

- 16.Звіт 1985. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КВФ 11384.
- 17.Звіт 1986. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. КВ 11556.
- 18.Звіт 1988. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 19.Звіт 1994. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 20.Звіт 1995. Титов В. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 21.Звіт 2001. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 22.Звіт 2003. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 23.Звіт 2007. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 24.Звіт 2008(1). Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 25.Звіт 2008(2). Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 26.Звіт 2008(3). Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 27.Звіт 2011. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 28.Звіт 2016. Стеблина І.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 29.Звіт 2016. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 30.Звіт 2017. Мельник О.О. Фонди КЗК «Міський історико-краєзнавчий музей» КМР. б/н.
- 31.Калакура Я.С.Українська історіографія. Історичний журнал. 2003. С. 98 – 106.

- 32.Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. 2004. - 496 с
- 33.Кіян О.І. Методологічні принципи історіографічного синтезу: антропологічний контекст і гносеологічні орієнтири. Наукові записки. 2010. С. 250 – 260.
- 34.Конверський А. Є. Основи методології та організації наукових досліджень. *Центр учбової літератури*. 2010. – 352 с.
- 35.Колесник И. И. История русской историографии XVIII—первой половины XIX века. 1987. 320с.
- 36.Кочергін І. О. Олександр Польш: мрії, справи, спадщина. Дніпропетровськ. *Національна гірнична академія*, 2002. — 222 с.
- 37.Платонов В. П. Трудно быть первым. *Верба*. 2011. 352с.
- 38.Платонов В. П. Человек – легенда: Александр Польш. Проспект. 2002. – 207 с.
- 39.По Екатерининской железной дороге. Екатеринослав. 1903. 193с.
- 40.Посохов С. І., Куделя С. М. Історіографічний словник: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. 2004. 320 с.
- 41.Мельник О. О. Анти (ранні слов'яни). *Від села до села*. 2011. – С. 70.
- 42.Мельник О.О., Стецюк В.В. З глибин тисячоліть. Сармати. Видавничий дім. 1999. 64с.
- 43.Мельник О.О. Історична енциклопедія Криворіжжя. Видавничий дім, 2007. - 604с
- 44.Мельник О.О. Кто мы. Видавничий дім. 2003. 116 с.
- 45.Мельник О.О, Стеблина І.О. Нариси історії Криворіжжя. Кривий Ріг. 2016. 120с.
- 46.Мельник О. О. Святилища Криворіжжя та спроба їх інтерпретації. *Культурологічний альманах*. –Вип. 1. С. 109-112.
- 47.Мельник О. О. Скелька. *Історична енциклопедія Криворіжжя*. 2009. Т. 2. С. 143.
- 48.Мельник А. А. Тёмные века: анты (склавины), VI-VII вв. 1998. № 5. С. 6.

49. Мельник А. А. Черняховская культура (III-V вв. н. э.) *Криворожские ведомости*. 1995. № 29. С. 7.
50. Старостин Б. А. К вопросу о начале историографии знания. *Методологические проблемы историко-научных исследований*. М., 1982. 289с.
51. Стеблина І.О. Внесок Л.П. Крилової-Єлінової в археологічні дослідження на Криворіжжі. Дніпропетровськ. *Арт-прес*. 2009. С. 239–243.
52. Стеблина І. О. Краєзнавчі розвідки. *Звезда-4*. 2010. № 76. С. 47.
53. Стеблина І. О. На батьківщині археолога. *Звезда-4*. 2010. № 31. С. 23.
54. Фабрициус І. Археологическая карта Украины. Рукопис. 1954, с. 167.
55. Шевченко І.В. Історія археологічних досліджень на Криворіжжі. Видавничий дім. 2011. 140 с.
56. Труды VI Археологического съезда в Одессе. Одеса. 1886. 310с.
57. Записки Одесского общества истории и древности. Одесса. 1887.
58. Киевская старина. Киев. 1893. С. 349 – 351.